

Thilo Sarrazin

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Jak dáváme svou zemi všanc

OBSAH

Předmluva k novému vydání 9

Úvodem 11

1. Stát a společnost 24
Historický nárys
2. Pohled do budoucna 34
Realita a zbožná přání
3. Znamení úpadku 49
Jaký je skutečný stav
4. Chudoba a nerovnost 94
Mnoho dobrých úmyslů, málo odvahy k pravdě
5. Práce a politika 136
O ochotě k výkonu a pracovních motivacích
6. Vzdělání a spravedlnost 167
O rozdílu mezi tím, co je dobré, a co je dobře míněno
7. Přistěhovalectví a integrace 224
Více očekávat a méně nabízet
8. Demografie a populační politika 288
Více dětí od chytrých, než bude pozdě
9. Sen a noční můra 341
Německo za 100 let

Poděkování 356

Poznámky k textu 357

Tabulka k demografii, produktivitě a šedé zátěži 405

Poznámka překladatele 416

Jmenný rejstřík 419

Věcný rejstřík 423

ZNAMENÍ ÚPADKU

Jaký je skutečný stav

Je něco shnilého ve státě dánském.

William Shakespeare, *Hamlet*

Prognózy vývoje Německa nejsou nijak povzbudivé, neboť jednoznačně ukazují, že trend směřující ke stále většímu blahobytu je ten tam a že bude přibývat konfliktů, jejichž příčinou je na jedné straně vzrůstající počet lidí v důchodovém věku a na druhé straně klesající počet lidí výdělečně činných. Přesto však lze počítat s jednoprocenním růstem produktivity a to znamená, že HDP na zaměstnance by do roku 2050 mohl vzrůst o 58 procent a HDP na obyvatele o 36 procent. Není to však ani jisté, ani samozřejmé. Neboť i když pomineme nepostižitelnost klimatických změn, nevíme, jak se budou vyvíjet „Terms of Trade“ a jaká bude cena surovin. Nevíme ani to, jak si bude stát německý průmysl za 30 let v mezinárodní konkurenci.

STÁRNEME A JE NÁS ČÍM DÁL MÉNĚ

Německo si potrpí a hodně dá na kvalifikaci a píli svých pracovních sil, na svého podnikatelského ducha, na technologický náskok svých výrobků a na svou špičkovou pozici ve vědě a technice. Je otázkou, nakolik zde žijeme z minulé slávy či podléháme svým zbožným přáním. I pokud je pravda, že jsme a zůstaneme dobří, budeme to mít obtížnější, neboť druzí se budou lepší a především jich bude přibývat. Tyto problémy sice sdílíme s ostatním západním světem, avšak zemi jako Německo, která silně ztrácí na objemu, stárne a je poměrně malá, zasáhne tento vývoj obzvlášť tvrdě.

Síla naší konkurenceschopnosti spočívá především ve stupni vzdělanosti, idejích, dovednostech, pílí a motivaci lidí v naší zemi. Je totiž třeba nepřetržitě zásobovat trh novými výrobky a nabízet nové služby a tyto výrobky a služby musí být konkurenceschopné nejen z hlediska mzdových nákladů, neboť toto hledisko již intenzivně uplatňujeme.

Fungující národní hospodářství s délbou práce je komplexní soukolí. Potřebuje nabídku jednoduchých služeb a kvalifikované manuální práce, solidní právní systém, uspořádanou správu a dobré učitele stejně naléhavě jako matematiky, inženýry, přírodovědce a techniky. Avšak jen druhá skupina jsou ti, kteří dávají impuls k vlastnímu technickému pokroku, kteří určují směr a rozsah technických inovací a kteří pohánějí vývoj nových nebo lepších produktů nebo technologických postupů.

Počet německých absolventů vysokých škol v tzv. oborech MINT (matematika, informatika, přírodní vědy – *Naturwissenschaften* – a technika) vzrostl mezi lety 1993 a 2007 ze 69 tisíc na 76 tisíc¹. Podle srovnání provedeného OECD absolvovalo však v roce 2006 toto studium jen 7,8 procenta jednoho ročníku; Německo a USA s 5,8 a 5,5 procenta nedosáhly ani průměru, zatímco Švédsko s 10,9, Japonsko s 9,5 a Velká Británie s 9 procenty jsou výrazně nad ním.² I kdyby v budoucnu procentní podíl německých absolventů MINT stoupl, nemuselo by to v důsledku demografického poklesu znamenat absolutní přírůstek. Vzhledem k tomu, že na Dálném východě absolventů těchto oborů silně přibývá, bude tu podíl Němců ve světovém měřítku výrazně klesat, a tím se výrazně sníží i německý podíl na inovacích.

Excellence ve světovém měřítku se bude dosahovat o to hůř. Britský vysokoškolský magazín *Times Higher Education* pravidelně zveřejňuje žebříček nejlepších vysokých škol na světě. Na prvních 30 místech je 14 amerických univerzit, 7 britských univerzit a také 1 univerzita čínská. Jako nejlepší německá vysoká škola se zde umístila Technická univerzita Mnichov na 55. místě.³ Podobné žebříčky jsou jistě vždy sporné, nicméně jsou jistým indikátorem relativního významu. Rozhodně jsou však ta tam zlatá dvacátá léta, kdy polovina veškerých vědeckých publikací na světě vycházela německy. Dnes se brodíme mořem německých výzkumných zpráv, jejichž neobratná angličtina nás často rozesmrtňuje – nicméně ani psány německy by nejspíš neměly více vtipu a literárních kvalit.

Kontinuální slábnutí kvantitativního potenciálu vědecko-technické inteligence bude pokračovat. Z toho, že porodnost v Německu od roku 1965 do roku 2009 klesla na polovinu a do roku 2050 se zredukuje o další polovinu, přirozeně plyne, že jen z demografických důvodů se dnes v Německu zrodí o polovinu méně talentů než v roce 1965 a že za dvě generace to bude už jen čtvrtina. Přirozeně se v odpovídajícím poměru sníží i počet netalentovaných, avšak ti k zamezení nebezpečných zvrátů v ekonomickém a společenském vývoji nepřispívají. Je ovšem zřejmé, že samotná velikost populace není argument: v roce 1800 měly USA 5,5 milionu obyvatel, v Anglii žilo 9 milionů lidí, v Německu 23 milionů, ve Francii 28 milionů a v Číně 400 milionů. Vzhledem k počtu obyvatel na čtvereční kilometr bude hustota osídlení Německa v roce 2050 oproti roku 1800 pořád ještě třikrát vyšší.

Do roku 2050 klesne počet obyvatel v Německu zhruba o 10 procent, počet osob výdělečně činných dokonce o 30 procent a počet pracujících mezi 20 a 50 roky ještě o víc, totiž o 40 procent. Počet lidí v důchodovém věku naopak zhruba o 50 procent vzroste. Je ovšem rozdíl, zda na každého důchodce připadají 2 pracující, jak je tomu v Německu v současnosti, anebo zda jde o poměr 1 : 1, jaký nastane v roce 2050. Lidé se musí připravit na to, že v budoucnu od nich budou očekávány zcela jiné materiální oběti, ale také zcela jiná pracovní výkonnost, než je tomu dnes. Vyšší nároky se přitom budou týkat lidí v průměru výrazně starších: dnes je 25 procent výdělečně činných ve věku 50 a více let, v roce 2050 to však už bude 35 procent. Počet zaměstnaných inženýrů nad 50 let je už dnes vyšší než počet těchto zaměstnanců pod 35 let.⁴ Má to však jednu přednost: adorace mládež nemá na pracovním trhu budoucnost. Po desetiletí bylo obvyklé řešit tyto věkové problémy pokud možno předčasným penzionováním. V roce 2006 nemělo zhruba 40 procent podniků s povinným sociálním pojištěním svých zaměstnanců ani jediného pracovníka nad 49 let.⁵ Pouze 56 procent mužů ve věku 55 až 65 let je v Německu výdělečně činných, u žen téže věkové kategorie je to dokonce pouhých 40 procent.⁶ To se musí změnit a také se to změní (v prognózách kapitoly 2 se to předpokládá).

Moderní gerontologie prokázala, že důležité kvality jako pečlivost, spolehlivost či vědomí zodpovědnosti přetrvávají až do vysokého stáří, zatímco jiné kva-

lity jako rychlost, schopnost reakce či kombinační schopnosti a také mnoho forem fluidní inteligence⁷ podléhají negativním vlivům stárnutí. Ty však působí u zdravých lidí pomaleji, než se běžně soudí, a mohou být zvýšenými nároky a tréninkem dále zpomaleny. Úbytek výkonnosti je opravdu signifikantní zpravidla teprve až od 70 let.⁸

Tělo bohužel stárne rychleji než duch. Kostra a smyslové orgány člověka jsou fylogeneticky nastaveny na jeho někdejší existenci lovce a sběrače. Proto mnozí z nás potřebují od 45 let brýle, od 55 nové kyčle a od 65 sluchové pomůcky. Od 50 let je většina lidí neschopna vykonávat těžkou manuální práci, na přeškolení či na získání místa s větším zaměřením na administrativu či na duševní činnost je však v tomto věku už pozdě.

Lidé, kteří vykonávají převážně tělesnou práci, často ani nejsou schopni vykonávat duševní či administrativní činnosti a v pozdějším věku už teprve nejsou schopni přeškolení, neboť jsou, jak to nazývají politici specializovaní na oblast vzdělávání, „spíše nadaní prakticky“. Podle Gaussovy křivky normálního rozložení tvoří tito lidé zhruba čtvrtinu populace a pro ni se v důsledku technizace práce nabídka pracovních míst omezila. Zatímco v roce 1960 bylo nakládáním a vykládáním lodí v hamburském přístavu zaměstnáno 14 tisíc lidí, dnes je to jen 2400. Avšak od roku 1960 do současnosti objem překládky vzrostl z 31 na 110 milionů tun.⁹ Jeden vidlicový nakladač nahradí 100 přístavních dělníků. V moderním přístavním skladišti však nakladače pojíždějí plně automaticky, takže není třeba ani řidičů. Člověk u řídicího pultu takového skladiště potřebuje spíše mozek než sílu svalů a rozhodně nemůže být absolventem základní školy, kterému dělá problémy sčítání.

Na pracovním trhu bude nabídka pro dolní výkonnostní čtvrtinu populace stále více slábnout, neboť i tradiční řemesla, která těmto vrstvám dříve poskytovala útočiště, již nyní předpokládají více, než tato čtvrtina může nabídnout. Nedostatek dorostu v kvalifikovaných učebních oborech se tak stává vážným problémem: na horním konci je stále více talentovaných přitahováno do protežovaných akademických sfér, střední vrstvy talentů v důsledku demografického vývoje chřádnou a nalézt východisko v dolní výkonnostní čtvrtině je možno jen omezeně, neboť zde chybějí odpovídající předpoklady.

Ve vyšších sférách pracovního trhu se funkce obvykle proměňují s životním cyklem. Diplomovaný chemik obvykle startuje svou kariéru ve výzkumné laboratoři, později řídí jako technik výrobu a nakonec vstoupí (například jako personální šéf nebo ředitel závodu) do obecného managementu. Pokud takového kariérního růstu není schopen, je obvykle předčasně penzionován. Informatik začíná jako systémový programátor, poté se ujímá vedení pracovní skupiny nebo projektu a nakonec se stává vedoucím oddělení pro zpracování dat nebo se rozhodne pro obchod a případně se domůže i křesla CFO (Chief Financial Officer), tedy finančního ředitele. Podobně je tomu u fyziků, matematiků a inženýrů všeho druhu. V mladých letech se síly soustředí u zdrojů inovace, později se uplatňují tam, kde se s inovací ekonomicky operuje s cílem rozvinout je v produkty schopné uplatnit se na trhu. To odpovídá průběhu biologické křivky lidské inteligence. Fluidní inteligence dosahuje vrcholu v relativně mladých letech a poté kontinuálně klesá, avšak krystalická inteligence tvořená zkušeností, pokud je odpovídajícím způsobem trénována, se udržuje dlouho na vysoké úrovni a může se dokonce zvyšovat až do vysokého věku.

Pokud se podíváme na seznam nositelů Nobelovy ceny za fyziku a chemii, zjistíme, že ji získali většinou až ve vyšším věku za objevy, které učinili mezi 30 a 45 lety. Slavný britský matematik Bertrand Russel se ve svých memoárech doznal k tomu, že se nikdy necítil tolik na vrcholu svých duševních sil jako ve svých 28 letech, když tvořil své hlavní dílo „Principia Mathematica“. ¹⁰ Historik Golo Mann k tomu poznamenal: „Ve zpětném pohledu se domnívá (tj. Russel), že se dal na filozofii, když na matematiku začal být příliš hloupý, na historii a politiku, když začal být příliš hloupý na filozofii. Protože já byl na matematiku hloupý od samého začátku a také na filozofii příliš brzy, nemohu o principiálním Russelově přínosu pro matematiku říci zhola nic a o jeho filozofii jen naprosté minimum.“ ¹¹

Víme-li, že počet dvaceti- až třicetiletých klesne do roku 2050 o víc než o 40 procent, víme také, že *ceteris paribus* v příštích 40 letech klesne o 40 procent i německý inovační potenciál. Často slycháme, že ohrožení inovačního potenciálu demografickým vývojem lze čelit vyšší kvótou vysokoškolských absolventů. Tento recept však může být účinný jen tehdy, pokud mezi těmi, kteří dosud

nestudují, avšak v budoucnu by se studenty měli stát, nalezneme dostatečný počet těch, kteří jsou přírodovědecky vysoce talentovaní. To však nastane jen stěží, neboť již dnes 95 procent skutečně talentovaných maturantů má schopnosti k vysokoškolskému studiu a téměř 100 procent z nejlepších abiturientů již studuje. Všichni národohospodáři, podnikoví ekonomové, právníci, germanisté, politologové, sociologové a filozofové, kteří opouštějí naše univerzity, sice zcela jistě přispívají k všeobecné úrovni vzdělanosti, avšak jejich přínos vědecko-technickému pokroku je téměř roven nule. V kulturních a sociálních vědách totiž neexistuje systematický pokrok, právě tak jako v umělecké literatuře nebo ve výtvarných uměních. Díla Andyho Warhola nejsou lepší než díla Breughelova,¹² jsou jiná; James Joyce nepsal lépe než Goethe, psal jinak; a Henry Moore netvořil své skulptury lépe než Schadow,¹³ nýbrž jinak. Naproti tomu spalovací motory dnes vypadají jinak než před 100 lety a jsou především v každém ohledu lepší. Totéž lze říci o žárovkách či o telefonech.

Zatímco přístup k jazyku, kultuře a umění mají – pochopitelně v různé míře – všichni lidé, kteří jsou vybaveni určitou základní inteligencí, o matematice a přírodních vědách to neplatí; jejich charakter totiž předpokládá jisté formální porozumění, jinak je přístup k nim jakoby digitálně zablokován. Ví to každý školák, který někdy selhal při řešení matematické úlohy.

NAŠE SPOLEČNOST SE STÁVÁ HETEROGENNÍ

Různorodost je principiálně žádoucí jev. Avšak pnutí, která vyvolává, nemusí nutně vést k zvyšování výkonnosti dané společnosti. Tři země, které v různých testech programu PISA dopadly nejlépe – Korea, Japonsko a Finsko –, mají velmi homogenní populaci, čemuž odpovídá velmi nízký počet přistěhovalců. Čtvrtá země s velmi dobrými výsledky – Kanada – je klasická přistěhovecká země, která svou imigrační politiku podrobuje přísným restrikcím s ohledem na úroveň vzdělanosti, kvalifikaci a na nedostatkové profese na pracovním trhu. Spojené státy, největší přistěhovecká země, má tradičně v testech PISA podprůměrné výsledky. *In puncto* matematické kompetence skončily v posledním klání

dokonce až za německým outsiderem¹⁴ Brémami.¹⁵ Zároveň však USA stahují na své univerzity a do svých výzkumných center špičkovou inteligenci z celého světa. Například na univerzitě v Berkeley v Kalifornii se studenti pocházející z Dálného východu svými nadprůměrnými výkony výrazně odlišují od ostatních etnik.¹⁶ Tato zvláštní dichotomie je pro americkou společnost příznačná: narůstající duševní abstinence v její bázi a bezkonkurenční špičková pozice ve vědě a technice, již americkým elitním pracovištím zajišťuje výkvět světa.

Do Německa se vysoce nadaní Indové a Číňané bohužel nehrnou, už jen z toho důvodu, že výhoda znalosti jazyka tu nehraje roli, stejně jako ji už dávno nehraje němčina jako vědecký jazyk. V Německu proto zpravidla studují jen ti Číňané, jejichž profil neodpovídá úrovni prestižních amerických univerzit. Rozhodující je však něco jiného: německá imigrační politika posledních desetiletí přilákala nikoli ty příslušníky cizích národů, kteří jsou nositeli jejich výkonnosti, nýbrž příslušníky spíše archaických společenství, kteří jsou ve svých rodných zemích usazeni na dolním konci sociální a vzdělanostní stupnice.

Podívejme se nyní na poměry posledních desetiletí blíže:

- V šedesátých letech přišli do Německa ve vícero přistěhovaleckých vlnách Italové, Řekové, Španělé a Portugalci. To je dávno pryč. Tito lidé se buď asimilovali, anebo se navrátili do svých prosperujících zemí.
- Příliv přistěhovačů z východní Evropy ustal. Východoevropské země trpí nyní – se zpožděním tří desetiletí – stejně nízkou porodností jako Německo a nabízejí svým občanům stále lepší hospodářské perspektivy. Integrace těchto lidí nebyl nikdy problém, neboť jsou neobyčejně jazykově nadaní, a přijdou-li do Německa, aby tu žili, mají zájem se integrovat.
- Lidé z Dálného východu nebo z Indie, které osud zavane do Německa, se značně činí, aby se integrovali. Jsou hospodářsky výkonní, překážky na trhu práce rychle zdolávají a jejich děti ve škole patří k těm nejlepším. Děti vietnamských uprchlíků, jichž se ujala někdejší NDR, mají v Berlíně vyšší kvóty maturantů a podávají ve škole lepší výkony než žáci němečtí.
- Azylanti a utečenci z hospodářských důvodů, obzvláště z Afriky, mívají naproti tomu špatné vzdělání a ne vždy se snadno integrují. Zařazují se na okraj pracovního trhu, který je již nyní přesycen, nebo nalézají útočiště v „neformální ekonomice“.

- Přistěhovalci z bývalé Jugoslávie, z Turecka a z arabských zemí tvoří jádro integračního problému. Přitom není patrný důvod, proč právě oni by měli mít s integrací větší problémy než ostatní přistěhovalci. Jejich potíže ve školství, na trhu práce a ve společnosti obecně plynou z nich samých jako z přistěhovaleckých společenství, nikoli z jejich společenského okolí.
- Největší přistěhovaleckou skupinou jsou vysídlenci.¹⁷ Jejich úspěchy ve vzdělanosti a data týkající se pracovního trhu ukazují, že již ve druhé generaci je integrace zdařilá.

TABULKA 3.1

ETNICKÝ PŮVOD OBYVATEL NĚMECKA S MIGRAČNÍM POZADÍM V R. 2005

PŮVOD	ABSOLUTNÍ PODÍL	%	ABSOLUTNÍ PODÍL DĚTÍ POD 15 LET	%	MEDIÁNOVÝ VĚK
Vysídlenci	3 962 000	4,7	701 000	6,0	37
Turecko	2 812 000	3,4	779 000	6,7	27
EU 25	1 907 000	2,3	336 000	2,9	35
Jižní Evropa	1 527 000	1,8	299 000	2,6	34
Bývalá Jugoslávie	1 146 000	1,4	236 000	2,0	32
Dálný východ	734 000	0,9	248 000	2,1	29
Blízký východ	542 000	0,6	155 000	1,3	27
Afrika	502 000	0,6	138 000	1,2	28
Ostatní (žádný údaj)	2 744 000	3,3	599 000	5,1	
Domácí obyvatelstvo	67 682 000	81,0	8 122 000	70,0	44
Celkové obyvatelstvo	83 558 000	100,0	11 613 000	100,0	

Srov. Berlin-Institut für Bevölkerungsentwicklung (ed.): *Ungenutzte Potenziale. Zur Lage der Integration in Deutschland*, Berlin 2009, s. 26 n. a vlastní propočty.

Objektivně znevýhodnění v důsledku nedostatečné jazykové znalosti, nedostatečné obeznámenosti se zvyky hostitelské země¹⁸ a jiného vzhledu jejich obyvatel jsou *všichni* imigranti. Překonat první dvě zmíněné překážky je úkolem imigrantů samých, přičemž hostitelská země jim v tom musí být nápomocna. Ani vzhled není nepřekonatelnou překážkou. Indové a Vietnamci půso-

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

bí v Německu přinejmenším stejně cizokrajně jako Turci a Arabové, a přece mají v naší společnosti mnohem větší úspěch. Příčiny potíží ve škole, na trhu práce a ve společnosti vůbec je proto zjevně třeba hledat ve společenstvích samých a mají zřejmě souvislost s jejich vlastním chováním.

Celkově vzato, stala se populace v Německu v důsledku migrace mnohotvárnější. Vyšší porodnost všech migrantních skupin vede navíc k silným přesunům ve složení obyvatelstva: z těch, jimž je dnes 65 let, má migrační pozadí asi 10 procent, u čtyřicetiletých je to již 17 procent a u mladých matek dokonce 40 procent.¹⁹ Celkově má v populaci migrační pozadí 17 procent obyvatel, u dětí pod 15 let je to však již 30 procent.

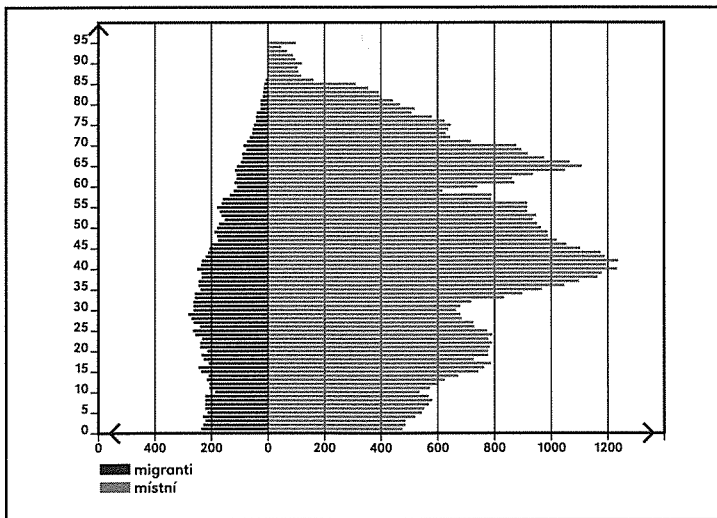
Graf věkového rozložení obyvatelstva v Německu (věková pyramida, viz graf 3.1) zřetelně ukazuje, že kvantitativní účinky slábnutí porodnosti jsou migrací výrazně tlumeny: podíl dětí narozených domácí populaci klesl od poloviny šedesátých let o 65 procent, avšak díky migrantům celkový počet dětí narozených v Německu klesl „jen“ na polovinu. Pokud porodnost migrantů zůstane nad německým průměrem, bude i bez dalšího přistěhovalectví domácí populace řídnout. To samo o sobě nemusí být zlé. Avšak pokud by to mělo vést ke zhoršení úrovně vzdělanosti a kvalifikace, mělo by to pro budoucnost Německa neblahé důsledky.²⁰

Máme si v tomto ohledu dělat starosti?

Vysídlenci k tomu nedávají důvod. Z jejich potomků narozených v Německu navštěvuje vyšší gymnaziální ročníky více studentů než z dětí domácích rodičů, nezaměstnanost mladých je u této obyvatelské skupiny pod průměrem. Přistěhovalci z evropské pětadvacítky rovněž nejsou problém. Jejich děti narozené v Německu dosahují vzdělání umožňujícího pokračovat na vysoké škole v mnohem větší míře, než je tomu u dětí domácích. U migrantů z Dálného východu tohoto vzdělání dosáhne ve druhé generaci až 63 procent, kdežto u domácích je to jen 38 procent. Tito migranti tedy zjevně obohatí budoucí německý vědomostní potenciál. U migrantů z Blízkého východu získá ve druhé generaci vzdělání potřebné k vysokoškolskému studiu 55 procent, avšak 22 procent z nich nedokončí ani školní vzdělání, ani se nevyučí. V této skupině tedy dochází k výrazné disparitě, což je pravděpodobně důsledek velkých rozdílů mezi zdrojovými zeměmi²¹ (příčemž Persie bude jistě

GRAF 3.1

POČET OSOB S MIGRAČNÍM POZADÍM A BEZ MIGRAČNÍHO POZADÍ
V R. 2005 (VŽDY V PŘÍSLUŠNÉ VĚKOVÉ SKUPINĚ V TISÍCÍCH)

Srov. Berlin-Institut für Bevölkerungsentwicklung (ed.), *Ungenutzte Potenziale. Zur Lage der Integration in Deutschland*, Berlin 2009, s. 78.

dopadat lépe než Jemen). Nicméně statistický materiál k potvrzení těchto domněnek nedostačuje.

Pokud jde o imigranty z jižní Evropy, jsou ukazatele vzdělanosti u Španělů a Řeků příznivější než u domácích, u Italů a Portugalců nepříznivější. V případě Itálie to může souviset s tím, že původní hostující dělníci²² přicházeli do Německa převážně z jižní Itálie.

Migranti z bývalé Jugoslávie mají v oblasti vzdělávání i ve druhé generaci výrazné integrační problémy: 14 procent z nich nedokončuje školní vzdělání nebo se nevyučí a kvóta těch, kteří odmaturoují nebo ukončí studium, je ve srovnání s Němci jen poloviční. Tato skupina je však značně heterogenní. Sestává na

jedné straně z bývalých hostujících dělníků a jejich potomků, na druhé straně z politických uprchlíků (například z Kosova).

U migrantů pocházejících z Afriky 25 procent neukončí školní vzdělání a jen 20 procent z nich postoupí do vyšších ročníků gymnázia. Nelze pozorovat, že by se jejich integrace ve druhé generaci zlepšila, zčásti je dokonce horší. V této skupině však je 35 procent bikulturních manželství (většinou afričtí muži s německými ženami) a v nich jsou integrační ukazatele o něco vyšší.

Nejvyšší kvótu neukončeného vzdělání (30 procent) a nejnižší, pokud jde o vysokoškolskou kompetenci (14 procent), má v rámci německého vzdělávacího systému obyvatelstvo tureckého původu, které nadto projevuje nejmenší pokrok u generací narozených v Německu.

Úspěchy ve vzdělávání jednotlivých vrstev obyvatelstva podstatně podmiňují jejich úspěchy na trhu práce a ty opět rozhodují o tom, zda je člověk schopen sám sebe zabezpečit, anebo zda je odkázán na sociální transfery. Z těchto transferů se v Německu žíví:

- 8 procent domácí populace;
- 9 procent migrantů z evropské pětadvacítky;
- 10 procent migrantů z jižní Evropy;
- 12 procent vysídlenců;
- 13 procent migrantů z Dálného východu;
- 16 procent migrantů pocházejících z Turecka;
- 18 procent migrantů z bývalé Jugoslávie;
- 24 procent migrantů z afrických zemí.

Ten, kdo žije ze státních sociálních dávek, neplatí daně ani odvody a jako každý jiný občan má nárok na služby poskytované státem počínaje školou a konče bydlením a zdravotním pojištěním. To je východiskem různých pokusů proočítat náklady na přistěhovalectví a užitek z něj.²³ Pokud se věci znovu rozhýbou a minulá rozhodnutí se podrobí kritice, může to být v každém případě teoreticky přínosné. Avšak tento problém jen z hlediska logiky poznání nelze vyřešit. K tomu bychom totiž museli napsat, vycházejíce od roku 1960, nové hospodářské a sociální dějiny Německa; neboť bez ventilu přistěhovalectví by měly směrodatné události v německé politice jiný průběh:

- Německo by si svůj proexportní hospodářský model vzhledem k nedostatku pracovních sil nemohlo dovolit a spíš by muselo přesunout své výroby do zahraničí;
- vznikl by enormní tlak zvýšit odpovídající rodinnou a populační politikou porodnost;
- nikdy by nedošlo k tak radikální podpoře předčasných důchodů;
- váha vzdělání a poskytování služeb by vzrostla.

Každý z těchto procesů by vyvolal odpovídající adaptační procesy jak doma, tak v cizině. Německo a Evropa by byly jiné, než jsou. Takovéto spekulace o jednotlivostech hraničí ovšem s pokusy o sociálněutopickou revizi dějin – nehledě na to, že takovou politiku by bylo možné prosadit jen bez azylového paragrafu v ústavě a dalších směrnic týkajících se svobodné volby místa pobytu v EU.

Analyzujme proto raději současný stav: tři migrantní skupiny s nejvyššími deficity vzdělanosti a nejvyššími sociálními náklady jsou také skupiny s nejvyšší porodností. Lidé s migračním pozadím Jugoslávie, Turecka, Blízkého a Středního východu a Afriky tvoří 6 procent obyvatel Německa, u dětí pod 15 let je to však nejméně 11 procent a ještě větší je u těchto migrantů podíl porodnosti. Skupiny s největší populační dynamikou mají tedy nejnižší vzdělání a vykazují rovněž nejnižší růst vzdělanosti v generaci zde narozených. Stávají se tak nikoli položkou demografického řešení, nýbrž demografického problému. Lze se totiž obávat, že přispějí k nadprůměrnému vzrůstu oneé dolní vrstvy stranící se vzdělávání²⁴ a závislé na sociálních dávkách, která zatemňuje budoucnost Německa.

STÁVÁME SE MÉNĚ VÝKONNÍ

Německé hospodářství a německá společnost v současné době nepůsobí dojmem, jako by pro samé svaly nebyly schopny se pohnout. V každém druhém oslavném projevu slyšíme, jak pouze špičkové výkony ve vědě a technice nám mohou zajistit současný životní standard a zvrátit důsledky globalizace a demografických proměn k pozitivnímu vývoji. V jedné současné publikaci konsorcia „Indikátory vzdělanosti a technologická výkonnost“ se např. uvádí: „Ve

všech vyspělých národních hospodářstvích lze pozorovat trend k vědomostní ekonomice, trend, který nemá alternativ a z nějž vyvěrá potřeba vysoce kvalifikovaného lidského kapitálu [...]. Trend k vědomostní společnosti spočívá na dvojnásobné strukturní proměně:

- Dodatečné pracovní příležitosti vznikají téměř výlučně v sektoru služeb a jen výjimečně v průmyslu. Kvalifikační nároky jsou v sektoru služeb typicky vyšší.
- Jak v oblasti výroby, tak uvnitř sektoru služeb expandují ta hospodářská odvětví a ty obory činnosti, které mají intenzivní vědomostní a výzkumné zázemí, a sice v neprospěch těch, které na vysoce kvalifikovaném personálu tolik závislé nejsou [...].

Po nízké kvalifikaci je stále menší poptávka. *Náskok v síle lidského kapitálu, jež si vůči ostatním zemím Německo udržovalo po mnoho let a který je ještě dnes patrný v poměrně vysoké úrovni vzdělanosti starších vrstev obyvatel, se v důsledku nedostatků ve vzdělávací politice osmdesátých a devadesátých let postupně vytrácí.*²⁵

„Lidský kapitál“ se v mezinárodních srovnáních měří podle závěrečných kvót srovnatelných vzdělávacích procesů. Tato srovnání mají výpovědní hodnotu jen tehdy, jsou-li závěrečné zkoušky srovnatelné. Úroveň tradiční německé maturity sice v posledních desetiletích dramaticky poklesla, přesto však se spíše blíží závěru studia na americké *college*; má proto málo smyslu srovnávat kvóty německé maturity s kvótami americké *high school*. Je proto třeba se nad podobnými mezinárodními srovnáními zamýšlet.

V mezinárodním srovnání má Německo s odstupem nejnižší kvótu vysokoškolských absolventů a především nejnižší kvótu absolventů MINT. Je ovšem pravda, že čísla v tabulce 3.2 na Německo vrhají poněkud nepříznivé světlo, neboť německá maturita má obvykle vyšší úroveň než mnohá ze zahraničních oprávnění k vysokoškolskému studiu. Navíc existují v Německu i takové vzdělávací instituce, které jsou v jiných zemích vedeny jako vysoké školy, u nás ale tento status nemají, například podnikové akademie či vysoké školy správní administrativy.²⁶ V rámci určitých vzdělávacích procesů se také v Německu nepožaduje vysokoškolské studium, neboť jde o učňovská povolání (zdravotní sestry, ošetřovatelé, vychovatelé) a ostatně celá široká škála

vzdělávání v různých profesních oborech se v mnoha jiných zemích odlišuje. Přesto nízká německá kvóta absolventů v oborech MINT, což jsou právě obory, které mají zajistit vysoký standard vědecko-technického pokroku, vyvolává znepokojení a neodpovídá v naší zemi rozšířenému pohledu na Německo jako na zaslíbenou zemi *hightech*.

TABULKA 3.2
KVÓTY AKADEMICKÉHO VZDĚLÁVÁNÍ ZA R. 2006

Země	Oprávnění k vysokému školství	Ukončení vysoké školy (ISCED 5a)	Ukončení vysoké školy v oborech MINT
Německo	51	21	5,8
Francie	51	27	7,2
Nizozemsko	51	43	6,5
Austrálie	68	59	12,6
Japonsko	70	39	9,5
USA	75	36	5,5
Švédsko	75	41	10,9
Itálie	76	39	8,5
Kanada	77	35	6,4
Finsko	95	48	14,1
Průměr OECD	63	37	7,8

Data sestavena podle Michael Leszczensky a.j.: *Bildung und Qualifikation als Grundlage der technologischen Leistungsfähigkeit Deutschlands* (Studien zum deutschen Innovationssystem č. 8-2009), Berlin 2009, s. 46 a 102.

Nízká německá kvóta absolventů v oborech MINT nesouvisí s nedostatkem kapacit na našich vysokých školách. Je tomu spíš naopak: tyto obory patří k těm, v nichž mají dosud německé vysoké školy dostatek volných míst. Například v roce 2006 byly různé obory vytíženy takto:²⁷

Elektrotechnika

72 procent

Fyzika, astronomie

74 procent

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Strojírenství / procesová technika	81 procent
Chemie / biochemie	87 procent
Jazykověda a kulturní vědy	102 procent
Právní, hospodářské a sociální vědy	116 procent

Je patrné: čím víc formálních nároků obor vyžaduje, tím menší je zájem o jeho studium. Zcela zjevně nechybějí místa v laboratořích a posluchárnách, ale chybějí vhodná a na nižších stupních dostatečně připravené hlavy. Obory MINT navíc mají vysoké kvóty nedokončenosti studia,²⁸ jak ukazují čísla z roku 2006:

Jazykověda a kulturní vědy, sport	-24 procent
Právní, hospodářské a sociální vědy	-26 procent
Matematika	-53 procent
Fyzika, geologické vědy	-52 procent
Chemie	-49 procent
Strojírenství	-46 procent
Elektrotechnika	-48 procent

V Německu tedy máme dvojí problém: že o obory MINT je malý zájem a že příliš málo jejich studentů obor úspěšně dokončí. Michael Leszczensky a další, kteří se tímto problémem zabývali, nevěří, že by tu mohlo dojít k nějakému zlepšení:

„Odborně způsobilá ke studiu oborů MINT je pouze menšina absolventů *všeobecně vzdělávacích škol*. Neexistují žádné empirické ukazatele, že by vlivem adekvátně změněné základní orientace školy docházelo k dodatečným impulsům k zájmu o tyto obory.

Ani u *odborných škol* nelze pozorovat nějaké zásadní změny v průběhu vzdělávání, které by s vysokou pravděpodobností vedly k volbě inženýrsko-vědeckého studijního oboru. Celkový počet uchazečů technického zaměření způsobilých ke studiu sice opět roste, avšak ve srovnání s obory vzdělávání a sociální politika je podprůměrný.“²⁹

Tak to ovšem pochopitelně nelze nechat, avšak o tom později (viz kapitolu 6).

V letech 2006/2007 ukončilo 68 procent obyvatel odpovídajícího věkového složení odborné vzdělávání,³⁰ z toho 23 procent v centrálních profesích oborů s intenzivní vzdělanostní bází. Tento podíl je o něco vyšší než odpovídající podíl mezi zaměstnanci (kolem 7 ze 37 milionů, tedy 19 procent).³¹ Z dospělé mládeže mezi 20 a 29 roky nemělo v roce 2007 dokončeno odborné vzdělání 15,2 procenta. Na dolním konci vzdělanostní stupnice je riziko nedokončeného vzdělání přirozeně nejvyšší (viz tabulku 3.3).³² Ukončení druhého stupně základní školy samo o sobě neposkytuje mnoho záruk pro získání odpovídajícího odborného vzdělání a dospělá mládež bez ukončené školní docházky zcela jistě skončí jako nekvalifikovaná pracovní síla. Tento vývoj je obzvláště znepokojující, neboť od konce osmdesátých let u obyvatelstva s minimální kvalifikací kvóty nezaměstnanosti prudce stoupají. V roce 2005 činily 26 procent, což bylo téměř třikrát víc než u lidí s ukončeným odborným vzděláním.³³ Je už teď jasné, že tito mladí lidé budou napříště jádrem obyvatelstva závislého na sociálních transferech.

TABULKA 3.3

UKONČENÁ ŠKOLNÍ DOCHÁZKA MLÁDEŽE OD 20 DO 30 LET V R. 2009

Ukončená docházka	Podíl u sledovaného věku v %	Z toho bez ukončení odborného vzdělání v %
Hlavní škola	21,7	30,8
Reálka	33,4	9,6
Maturita	41,1	5,9
Bez ukončení	3,2	84,5
Bez údaje	0,5	12,5
Celkově	100	15,2

Srov. Bundesinstitut für Berufsbildung: *Datenreport zum Berufsbildungsbericht 2009*, Bonn 2009, s. 216.

Shrňme si: ve vysokoškolském vzdělávání – alespoň pokud jde o obory MINT – Německo svůj náskok v lidském kapitálu ztratilo. V odborném vzdělávání si jej snad ještě podržuje. Kvalita odborného vzdělávání v Německu je ve světě

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

vysoce ceněna a v něm prokazujeme obzvláštní sílu. Nelze vyloučit, že ztráty vzdělanostního kapitálu, k nimž dochází v oblasti akademické, se takto kompenzují. Analýza produktivity práce v poslední době však opravňuje k předpokladu, že z hlediska jednotlivých odvětví se tato produktivita v Německu vyvíjí nepříznivěji než ve srovnatelných průmyslových státech. Rozložíme-li odvětvový růst produktivity práce na faktory lidský kapitál, věcný kapitál a multikulturální produktivita, pak se ukazuje, že od poloviny devadesátých let Německo v ukazatelích produktivity lidského kapitálu a produktivity multikulturální spíše pokulhává.³⁴ Příčinou toho může být kvalita lidského kapitálu, ale také nemusí. V každém případě nejde o potěšující indikace.

Znovu a znovu slyšíme nářky nad kvalitou uchazečů o místo v odborném školství, ale obtížně se zjišťuje, o jak závažný problém jde. Průzkumy týkající se úrovně uchazečů o odborné vzdělávání, které prováděl Německý sněm průmyslových a obchodních komor (DIHK), to nicméně poněkud ozřejmují (tabulka 3.4).³⁵ Od roku 2006 se sice poněkud méně poukazuje na nedostatky ve vyjadřování, avšak elementární matematické dovednosti, společenské vystupování a pracovní výkonnost stále nejsou uspokojující.

TABULKA 3.4

VZDĚLANOSTNÍ ÚROVEŇ UCHAZEČŮ O MÍSTO V ODBORNÉM ŠKOLSTVÍ V R. 2009

	NEDOSTATKY V ELEMENTÁR- NÍCH POČET- NÍCH DOVED- NOSTECH	NEDOSTATKY V ÚSTNÍM A PÍ- SEMÉM VYJAD- ROVÁNÍ	NEDOSTATKY VE VÝKONNOSTI	NEDOSTATKY VE SPOLEČENSKÉM VYSTUPOVÁNÍ	ŽÁDNÉ NEDO- STATKY
Průmysl (bez stavebnictví)	62,0	53,9	36,8	33,8	6,5
Stavebnictví	57,9	49,7	40,9	34,9	5,0
IT, média	37,4	58,2	35,7	37,2	10,2
Obchod	51,9	57,3	48,5	40,8	6,8
Pohostinství	55,1	54,9	67,6	56,1	1,9
Doprava	44,6	51,4	46,0	39,6	7,9

	NEDOSTATKY V ELEMENTÁRNÍM POČETNÍM DOVED- NOSTECH	NEDOSTATKY V ÚSTNÍM A PÍ- SEMÉM VYJAD- ŘOVÁNÍ	NEDOSTATKY VE VÝKONNOSTI	NEDOSTATKY VE SPOLEČENSKÉM VYSTUPOVÁNÍ	ŽÁDNÉ NEDO- STATKY
Banky, Pojišťovny	45,5	60,9	38,3	39,6	9,2
Podnikatelské služby	44,1	56,1	40,5	39,9	10,8
Ostatní služby	40,7	57,3	41,9	37,1	10,1

Za speciální vyhodnocení, které je zde ve výběru uvedeno, děkují Thilo Pahlovi z DHK Berlín.
Viz též DHK: *Ausbildung 2009, Výsledky online podnikového průzkumu*, březen 2009.

TABULKA 3.5

PRŮMĚRNÝ PODÍL SPRÁVNÝCH ŘEŠENÍ V TESTECH PRO UCHAZEČE O ODBORNÉ VZDĚLÁNÍ (V %)

	1975	2008	Pokles
Pravopis			
Žáci hlavní školy	51,0	37,6	-26
Žáci reálky	75,2	58,2	-23
Elementární početní úkony			
Žáci hlavní školy	72,5	47,0	-35
Žáci reálky	75,8	56,4	-26

Srov. BASF AG (ed.): *Langzeitstudie über Rechtschreib- und elementare Rechenkenntnisse bei Ausbildungsplatzbewerbern*, Ludwigshafen 2008.

Chemický koncern BASF, a. s. od roku 1975 provádí průzkum znalostí pravopisu a elementárních početních úkonů uchazečů o odborné vzdělání svých budoucích zaměstnanců a po celou dobu užívá týchž testů.³⁶ Při tom se ukázalo, že úroveň testovaných se průběžně a postupně stále výrazněji zhoršovala (tabulka 3.5). Vyhodnocování byli jen ti uchazeči, kteří celou školní docházku absolvovali na jediné škole. K tomu je uvedeno na vysvětlenou:

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

„Pokud jde o počítařské znalosti, je sice využívání kapesních kalkulaček praktické, avšak běžné znalosti, které si dříve všichni osvojili, se pro nedostatek využití vytrácejí. Zdá se, že stejně je tomu se schopnostmi aplikovat přehledné číselné vztahy elementárního počtu na situace běžného života.

Němčina jak známo patří k obtížnějším jazykům, a proto z hlediska psychologie učení slibuje největší úspěch její osvojování multimodálními metodami (zaměřenými na rozmanitost významů a různost způsobů jednání). Ve skutečnosti se však zdá, že silně zanedbány jsou jak řečová činnost – v důsledku spíše receptivních přístupů –, tak čtenářská aktivita – v důsledku využívání audiovizuálních médií. Navíc se zdá, že pečlivost a akribie, které jsou při ztvárnění textů nutné, ustupují v naší době do pozadí. Stačí z tohoto hlediska analyzovat texty novin.“³⁷

Mnohé mluví pro to, že výsledky tohoto dlouhodobého průzkumu lze pokládat za reprezentativní pro celé Německo, neboť potvrzují zkušenosti mnohých starších učitelů.

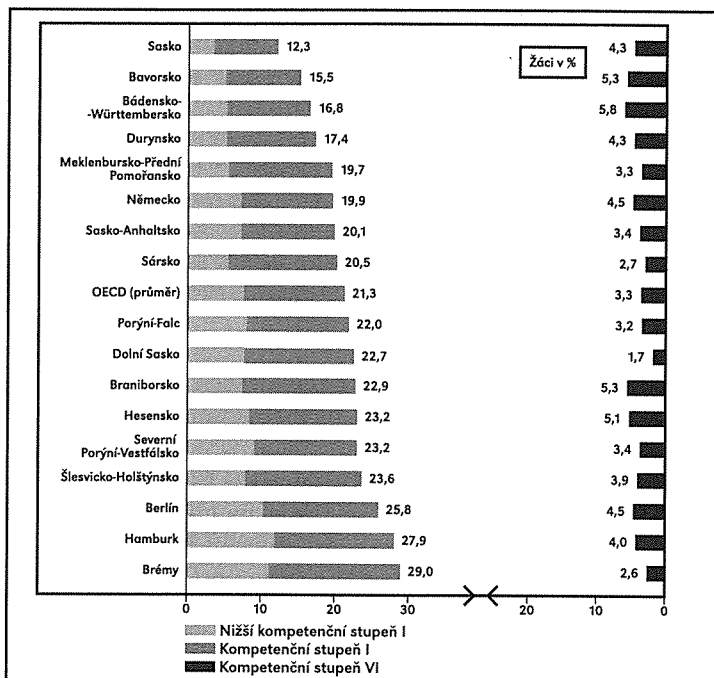
Německo tedy ztratilo náskok v oborech MINT a německé školy nepřipravují takové množství způsobilých maturantů, abychom mohli opět dosáhnout standardu vyspělých zemí OECD. Navíc ve výsledcích na hlavních školách a na školách reálných jsou značné nedostatky a výkonnost žáků těchto škol neustále klesá. O výkonném vzdělávacím systému tedy nelze hovořit, neboť takový systém by musel zajistit, aby podíl žáků/absolventů:

- se špičkovou kompetencí byl co nejvyšší, neboť pouze oni pohánějí vědecko-technický pokrok;
- s velmi malými či zcela absentujícími znalostmi byl co nejnižší, neboť pro ně bude k dispozici čím dál méně pracovních míst.

Na tomto pozadí jsou některé výsledky testů PISA dosti výmluvné. Graf 3.2 exemplárně znázorňuje matematickou kompetenci žáků jednotlivých spolkových zemí. Analogické přehledy existují i pro kompetenci čtenářskou a přírodovědnou. Výsledky jsou přiřazeny 6 kompetenčním stupňům. Na nejnižším, kompetenčním stupni I, mohou žáci vykonávat rutinní práce v bezprostředně pří-

GRAF 3.2

MATEMATICKÁ KOMPETENCE VE SROVNÁNÍ RŮZNÝCH SPOLKOVÝCH ZEMÍ

Andreas Frey a j.: „Mathematische Kompetenzen im Ländervergleich“, in: Manfred Prenzel a j. (eds.): *Pisa 2006 in Deutschland. Die Kompetenzen der Jugendlichen im Ländervergleich*, Münster 2008, s. 139.

stupných situacích, nemohou však „aplikovat elementární algoritmy, vzorce, procesy a pravidla“; to již spadá do stupně II. V nejvyšším kompetenčním stupni VI žáci mohou „konceptualizovat informace získávané z modelování komplexních problémových situací, tyto informace zobecňovat a aplikovat je na nové situace“.³⁸

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

U mládeže s kompetenčním stupněm I a nižším lze očekávat, že „v důsledku jejich nepatrné kompetence v matematice budou mít v dalším vzdělávání a v budoucím povolání výrazné problémy“. Protože pracovní místa pro lidi s nízkou kvalifikací se přesunují do zemí s nízkými mzdovými náklady, předpovídá OECD, že při vyšším podílu lidí s nízkou kvalifikací stoupnou sociální náklady a vzroste nerovnost.³⁹ Je tedy vysoce znepokojivé, jestliže 20 procent mládeže v Německu je pod kompetenčním stupněm II a 7 procent nedosahuje ani stupně I. Je to jen o málo lepší, než je průměr OECD s 21 procenty, ale hluboko pod úrovní zemí, které v testech PISA dosahují špičkové úrovně.⁴⁰ Pouze 4,5 procenta mládeže dosahuje kompetenčního stupně VI, což je sice o něco lepší než průměr OECD s 3,3 procenta, ale daleko vzdálené od zmíněných zemí špičkové úrovně.

Výsledkové profily jednotlivých spolkových zemí se navzájem výrazně odlišují. Nejvyšší podíl špičkové výkonnosti má Bádensko-Württembersko s 5,8 procenta, nejvyšší podíl kompetenčního stupně I a níže mají Brémy s 29 procenty. Je nápadné, že země s nejnižším podílem špatných výkonů mají zároveň vyšší špičkovou výkonnost. Pět nejlepších zemí má průměrný podíl špatných výkonů 16 procent a 4,6 procenta výkonů špičkových. U pěti nejhorších tyto podíly naproti tomu činí 26 a 3,7 procenta. Dále je nápadné, že tyto rozdíly zřejmě nemají nic společného s rozdílnými školskými systémy: Bavorsko, které má odedávna vysoký podíl žáků hlavních škol a nízký podíl maturantů, zjevně podporuje jak slabší, tak špičkové žáky víc než outsideři Berlín, Hamburk a Brémy, kteří mají tradičně nízký podíl žáků hlavních škol a vysoký podíl maturantů.

Nejlepší spolkové země hrají v mezinárodní extralize a jsou na úrovni Japonska, Nového Zélandu a Dánska, nicméně nedosahují úrovně Finska a Koreje. Nejhorší německá země Brémy je na úrovni Španělska a USA.

Jako berlínský finanční senátor jsem se výsledky testů PISA intenzivně zabýval, neboť Berlín v nich v letech 2003 a 2006 dopadl katastrofálně a důsledkem toho byly intenzivní politické tlaky na větší přísun peněz na vzdělávání a více učitelů do škol. Po vyhodnocení statistik konference ministerstva školství⁴¹ jsem mohl doložit, že v Berlíně připadá na jednoho učitele podstatně méně žáků než ve spolkových zemích, které v testech PISA dopadly nejlépe. S těmito výsledky jsem vytáhl do boje.

Ačkoli poměr počtu žáků k počtu učitelů byl v Berlíně o 15 procent příznivější než v celoněmeckém průměru, dopadl Berlín vedle Brém v testech nejhůře. V četných veřejných vystoupeních k tomuto tématu jsem v powerpointových prezentacích poukazoval na své výsledky (tabulka 3.6) jako na jasný důkaz toho, že školní výkonnost je tím horší, čím více učitelů vpustíme do škol. To byl pochopitelně nesmysl, avšak vzbudil žádoucí pozornost a nakonec se zčásti podílel na tom, že moje odmítání všech pokusů ještě zvýšit náskok Berlína ve vybavenosti učitelů bylo úspěšné. Navíc jsem mohl doložit, že Berlín patří mezi spolkovými zeměmi ke špičce, i pokud jde o objem výdajů na žáka.⁴² To bylo důkazem, že za rozdíly mezi spolkovými zeměmi nejsou zodpovědné rozdíly v materiálních vstupech do vzdělávacího systému.

TABULKA 3.6

SROVNÁNÍ VÝSLEDKŮ V TESTECH PISA Z R. 2003 SE SKUTEČNOSTÍ NA ŠKOLÁCH

	BODY – MATEMA- TIKA	BODY – ČTENÍ	POČET ŽÁKŮ NA UČITELE	POČET ŽÁKŮ NA TŘÍDU	MIGRAČ- NÍ POZA- DÍ V %
Berlín	488	481	13,6	22,9	25,2
Bavorsko	533	518	16,6	23,4	22,4
Bádensko-Württembersko	512	507	16,1	22,4	28,8
Spolková republika	503	491	16,0	22,1	15,4

Data jsou převzata z: PISA-Konsortium Deutschland (ed.): *PISA 2003. Der zweite Vergleich der Länder in Deutschland – Was wissen und können Jugendliche?* Münster 2005. „Schüler, Klassen, Lehrer und Absolventen der Schulen 1994–2003“, in: *Statistische Veröffentlichungen der Kultusministerkonferenz* č. 7/175, Bonn 2005.

Pořadí výsledků jednotlivých spolkových zemí v testech PISA ve srovnávacím žebříčku bylo potvrzeno výzkumnou zprávou z roku 2010 „Jazyková kompetence ve srovnání spolkových zemí“. Ve čtenářské kompetenci – již vyjímáme z této zprávy jako příklad – obsadily všechny tři městské spolkové státy se střední kompetencí poslední místo. Důležitější je však rozdělení výkonů do kompetenčních tříd: zatímco na horním konci výkonnostní škály mají žáci

devátých tříd z Bavorska a z Berlína ve čtení stejné výsledky, na dolním konci jsou špatní žáci z Berlína mnohem špatnější než špatní žáci z Bavorska.⁴³ Tento nápadný nepoměr ostatně pozorujeme i u žáků německého původu.⁴⁴ Z berlínských žáků, kteří neodcházeli na gymnázium, obsadilo ve čtení 62 procent žáků dva nejnižší kompetenční stupně, v porozumění anglickému textu při čtení to bylo 86 procent.⁴⁵

Ostatně i průzkumy OECD obecně ukazují, že průměrné výsledky Německa mezi srovnávanými státy, příliš se nesrovnávají s obrazem, jež si Němci sami o sobě vytvářejí, nelze přičítat samotným finančním nákladům. Roční výdaje na žáka v Německu totiž dosti přesně odpovídají průměru ve statistikách OECD, přičemž v oblasti primárního vzdělávání jsou lehce pod tímto průměrem, v oblasti sekundárního vzdělávání jsou mírně nad ním. V oblasti vzdělávání terciárního, tedy ve vzdělávání vysokoškolském, vynakládá Německo o něco víc, než je průměr (avšak podstatně méně než Kanada, USA a Švýcarsko).⁴⁶

Studie o výsledcích testů PISA z roku 2006 neukazuje na žádnou signifikantní souvislost mezi výsledky testů a výdaji na žáka ve vzdělávacím procesu.⁴⁷ Ani tvrzení mých kolegů senátorů pro vzdělávání (nejprve Klause Bögera, později Jürgena Zöllnera), že za zvláštní situaci Berlína může vysoký podíl migrantů, není relevantní, neboť podíl migrantů v Bádensku-Württembersku je větší než v Berlíně a v Bavorsku je téměř stejný. Rozdíly lze tedy, jak se zdá, vysvětlit buď rozdílnou kvalitou výuky a/nebo kvalitou žáků, nikoli však rozdíly ve výdajích na vzdělávání nebo podílem migrantů.

Všechny tyto sporné diskuse vzbudily můj zájem o celou věc daleko nad její finanční rámec. Je koneckonců paradoxní, jestliže některé spolkové země dospějí s méně zdroji k výrazně lepším výsledkům než jiné, které jsou vybaveny lépe. Srovnáváme-li jednotlivé spolkové země, nelze si nevšimnout, že jihoněmecké země dopadají lépe než země severoněmecké a všechny tři městské státy tvoří společně výkonnostní dno. Koordinátor programu PISA Manfred Prenzel odmítl všechna tvrzení Berlína (jaká se objevila i v Hamburku a v Brémách), že rozhodující podíl na špatných výsledcích žáků má jejich sociální a migrační pozadí, jako zcela nepřipadná. Rozhodující jsou z jeho pohledu rozdíly v kvalitě vyučování a v požadavcích kladených na žáky.⁴⁸ Je možné, že tomu tak je, a této otázce se budeme blíže věnovat v kapitole 6.

Bereme-li v úvahu takové faktory jako členství ve sdruženích a svazech, návštěva hudební školy, konzum médií a podobně, pak sociologické průzkumy ukazují takový gradient mezi severním a jižním Německem, který je v souladu s rozdíly v testech PISA.⁴⁹ Podobné rozpětí lze zjistit mezi obvody a čtvrtěmi Berlína. Je tedy dobře možné, že poměry, které pozorujeme v městských státech, platí i pro jiná velkoměsta a že i v nich bychom zjistili podobně špatné výsledky, pokud by je bylo možno vyhodnotit zvlášť.

Dostali bychom se tím na stopu sociologického vývoje, který s postupující urbanizací a stále rostoucím významem městských aglomerací nemusí být pro výkonnost a vzdělatelnost obyvatel Německa vůbec příznivý. S těmito výhledy ladí poznatky Bundeswehru získané testováním branců; tyto testy prokázaly signifikantně vyšší „inteligentní výkonnost“ u branců z jihoněmeckých zemí.⁵⁰ Nelze tedy vyloučit, že existují systematické regionální rozdíly ve vzdělatelnosti populace, na které jsou veškeré navýšené výdaje krátké.

Výsledky šetření Bundeswehru dále ukazují na vlivy přesunů obyvatelstva. Lze předpokládat, že vzrůstající se oblasti přitahují mobilní inteligentní lidi s dobrým vzděláním, a zdá se, že obzvláště náchylné k „stěhovavosti“ jsou mladé ženy. To pak ale znamená, že síla lidského kapitálu v jiných oblastech slábne. Je však naopak také možné, že některé oblasti se vzrůstají proto, že jejich obyvatelstvo je zdatnější. V každém případě výsledky šetření Bundeswehru ukazují, že gradient jih – sever u naměřené inteligence je dosti stabilní a v méně vyhraněné podobě platí i v oblasti bývalé NDR. Takové meziregionální selekční procesy mohou přispívat k vytváření a upevňování „prostředí nepříznivých vzdělanosti“ a tím i k utváření stabilních dolních vrstev.

PROSTŘEDÍ NEPŘÍZNIVÁ VZDĚLANOSTI A JEJY SPJATÉ SE SPODNÍMI SPOLEČENSKÝMI VRSTVAMI SE UPEVŇUJÍ

Ve spolkové zemi Berlín je pravidelně zveřejňován *Atlas sociálních struktur*,⁵¹ v němž jsou podle nejrůznějších kritérií diferencována a podrobně analyzována sociální data týkající se jednotlivých obvodů a čtvrtí Berlína, v němž je obecně registrována vysoká korelace mezi úrovní vzdělanosti, způsobem a délkou ži-

vota a mnoha dalšími sociálními jevy. Obzvláště výmluvné jsou zde základní ukazatele u dětí na začátku školní docházky, například pro rok 2007.⁵² Tato data ukazují jasnou a zásadní souvislost mezi indikátory sociálního chování a jeho důsledků – například nadváha, péče o chrup, sledování televize, rozvoj jazyka, motorické nedostatky – na jedné straně a příslušností k sociální vrstvě na straně druhé. Tuto souvislost lze pozorovat ve všech berlínských obvodech a obytných čtvrtích. Významné je přitom zjištění, že naměřené ukazatele sociálního chování nejsou závislé na výši příjmů (tabulka 3.7).

Sledované ukazatele nicméně potvrzují, že zjištěné nedostatky silně korelují s příslušností k sociální vrstvě (tabulka 3.8). Podle statistik pro Berlín jsou děti podle ukončeného vzdělání a výdělečného statusu rodičů zařazeny vždy jednou třetinou do spodní, střední a horní vrstvy.

V Berlíně je 33 procent dětí na počátku školní docházky neněmeckého původu, což zhruba odpovídá celoněmeckým poměrům. Nicméně tato třetina má velmi rozdílné rozložení: v obvodu *Mitte* začíná školní docházku pouhých 34 procent německých dětí, v obvodu *Neukölln* 48 procent; naproti tomu v obvodu *Pankow* je to 90 procent. Protože berlínští migranti patří převážně ke spodní vrstvě, není překvapující, že právě u jejich dětí se projevují jejich typické sociální deficity (tabulka 3.9).

TABULKA 3.7

INDIKÁTORY SOCIÁLNÍHO CHOVÁNÍ; SROVNÁNÍ DVOU BERLÍNSKÝCH
OBYTNÝCH ČTVRTÍ PODLE DAT PRO R. 2007

	BERLÍN CELKEM (%)	WESTEND (%)	GESUNDBRUN- NEN (%)
Neošetřované zuby	16,5	4,0	33,9
Televize v dětském pokoji	16,5	3,5	33,7
Nadváha	11,6	3,6	33,7
Poruchy vizuomotoriky	17,0	3,2	37,3
Poruchy vývoje jazyka	8,0	2,9	17,4
Špatné znalosti němčiny u žáků neněmeckého původu	35,5	9,5	64,5

TABULKA 3.8

INDIKÁTORY SOCIÁLNÍHO CHOVÁNÍ A PŘÍSLUŠNOST K SOCIÁLNÍM VRSTVÁM;
SROVNÁNÍ PRO R. 2007 (PODÍL V %)

	NEJNIŽŠÍ	STŘEDNÍ	NEJVYŠŠÍ
Neošetřované zuby	45,1	13,6	5,3
Televize v dětském pokoji	27,9	15,4	3,8
Nadváha	16,7	11,1	6,1
Poruchy vizuomotoriky	27,2	13,9	8,0
Poruchy vývoje jazyka	17,4	8,5	4,1
Neúplná rodina	35,1	28,4	16,7

TABULKA 3.9

INDIKÁTORY SOCIÁLNÍHO CHOVÁNÍ A PŮVOD; SROVNÁNÍ PRO R. 2007
PODLE DAT Z BERLÍNA (PODÍL V %)

	PŮVOD NĚMECKÝ	TURECKÝ	ARABSKÝ	VÝCHODO- EVROPSKÝ
Neošetřované zuby	12,2	23,6	28,7	34,2
Televize v dětském pokoji	11,7	28,0	28,5	29,3
Nadváha	8,7	22,7	18,5	15,0
Poruchy vizuomotoriky	14,3	22,8	34,2	20,4
Poruchy vývoje jazyka	8,2	13,5	20,5	16,7

K těmto tabulkám srov. Gerhard Meinlschmidt (ed.): *Grundauswertung der Einschulungsdaten in Berlin 2007*, Berlin 2009. Data jsou převzata z různých míst této zprávy.

Z tabulek je patrné, že žádný z uvedených nedostatků nesouvisí s materiálním zajištěním rodiny. Protože výzkum byl prováděn na široké základně začínajících školáků celého Berlína, lze předpokládat, že získaná data mohou být aplikována na celé Německo.

Aniž bych předjímal diskusi o chudobě v kapitole 4, chci na tomto místě konstatovat, že pozorované deficity v sociálním chování nejnižších vrstev sice úzce

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

souvisejí s jejich materiálním statusem, avšak nemohou z něj být kauzálně odvozeny. Neboť i rodina, která po delší dobu žije z podpory v nezaměstnanosti druhého stupně, může dbát na to, aby si děti pravidelně čistily zuby, aby se nedívaly bez dovolení na televizi, aby měly doma pravidelně teplé jídlo a stravovaly se zdravě a vyváženě, aby si hrály v parku nebo na hřišti a měly dostatek pohybu. Knihy si lze opatřit v knihovně a dětem z nich pravidelně číst. Nejsou tedy žádné *materiální* okolnosti, které by příjemcům podpory v nezaměstnanosti znemožnily dosáhnout ve sledovaných ukazatelích úrovně nejvyšších sociálních vrstev.

K dějinám nejnižších vrstev

Ve všech dobách byla společnost rozvrstvena. Avšak vývoj, který vedl ke vzniku moderní průmyslové společnosti, přinesl zároveň zánik třídních privilegií minulých dob, nárůst počtu pracovních míst, povinnost školní docházky a dostupnost institucí poskytujících vyšší vzdělání. Důsledkem tohoto vývoje byly lepší možnosti společenského vzestupu a také všeobecné prostupování společenských tříd a vrstev, v minulosti stabilních. Zatímco ti zdatní, postupující na společenském žebříčku, nejnižší či střední vrstvy opouštějí, propadají se ve výkonnostní společnosti orientované na práci „dolů“ především ti, kteří jsou méně zdatní, méně průbojní či prostě jen o něco hloupější nebo línější.

Jak se tyto sociální události promítají až na úroveň jednotlivých městských čtvrtí, zevrubně popsal sociolog Franz Walter.⁵³ Obzvláště dramatický byl tento vývoj pro klasickou dělnickou sociální demokracii, neboť intelektuální řídnutí nejnižších vrstev má na tuto stranu neblahý vliv, její mobilizační potenciál klesá a její ideoví vůdci se stávají nedostatkovým zbožím. To se pak odráží ve špatných volebních výsledcích. Ať si o reformním balíčku vlády Gerharda Schrödera, který v letech 2004/2005 pod hesly Agenda 2010 a Hartz IV rozbouřil hladinu veřejného mínění v Německu, myslíme cokoli, rozhodující bylo – jak rozvádí Walter –, že velká část nejnižších vrstev vnímala slogan „podporovat a požadovat“ nikoli jako šanci, ale jako ohrožení a útok na svou životní úroveň.

A tak SPD v principu správnými reformními kroky urychlila mezi těmito vrstvami svých kmenových voličů proces odcizování. Pokud jdou vůbec volit, stojí teď v řadách levice. Část někdejšího tvrdého jádra voličů SPD, kteří postoupili na společenském žebříčku, a jejich potomstvo volí zas naopak Zelené. Tomu, kdo se cítí pokrokově, chce vylepšovat svět, avšak problém společenského vzestupu si vyřešil, nemají sociální demokraté, jak se zdá, co nabídnout. Jejich programy meandrují někde mezi levicí a sociálními výbory CDU a podíl těch, kteří pokládají SPD ještě za nutnou, dramaticky klesá.

Přitom se ve stranické krajině velkých bloků zase tolik nezměnilo: SPD, levice a Zelení měli podle průzkumů z konce července 2009 celkem 47 procent, voličský podíl Unie a FDP byl 50 procent. To odpovídá mírné převaze středních vrstev v Německu, která trvá již od založení Spolkové republiky a díky níž SPD opakovaně dostávala šanci vládnout na spolkové úrovni. Avšak s levicí, jež reprezentuje zejména zaryté ideology a ty, kdo věčně přicházejí zkrátka, je strukturovaná politická nabídka dynamického programu nemyslitelná – zvláště ne takového, který by obsahoval recept na to, jak zabránit dalšímu zakořeňování vrstev, pro něž je výkonnost cizím pojmem a které se čím dál tím více vylučují z koloběhu ekonomiky.

Mentalitní profil nejnižších vrstev odvozený ze sociologických studií Franze Waltera odpovídá výsledkům aktuálních průzkumů veřejného mínění: podle Ústavu pro demoskopii v Allensbachu se 33 procent obyvatel řadí k nejvyšší vrstvě a vyšší střední vrstvě, 55 procent ke střední vrstvě a 8 procent k nejnižší vrstvě.⁵⁴ Zatímco z příslušníků nejnižší vrstvy jen 18 procent věří, že možnost společenského vzestupu v Německu nezávisí na společenské vrstvě, u střední vrstvy je to 43 procent a u nejvyšší vrstvy 46 procent.⁵⁵ Přitom 43 procent lidí z nejnižší vrstvy si myslí, že za občany by měl být zodpovědný hlavně stát, a 57 procent z nich uvádí, že se příliš netrápí úvahami o tom, jak se společnost vyvíjí a jak by se měla vyvíjet; naproti tomu ze střední vrstvy zaujímá toto stanovisko jen 23 procent a v nejvyšší vrstvě 38 procent.⁵⁶ Napříč všemi vrstvami lidé sice z 95 až 99 procent soudí, že šance na úspěch a na lepší budoucnost (velmi) silně závisí na vzdělání, avšak jen 33 procent lidí z nejnižších vrstev pokládá za důležité, aby jejich dítě četlo či se věnovalo sportu; naproti tomu u nejvyšších vrstev pokládá tyto aktivity za důležité 58 až

65 procent. Extrémně rozdílný je také vztah k médiím: ve vrstvě prostých lidí vysedává 55 procent mládeže mezi 14 a 17 roky tři a více hodin denně u televize nebo u počítače, u vyšších vrstev je to 32 procent. Ve vrstvě prostých lidí uvádí 35 procent rodičů a prarodičů tří- až pětiletých dětí, že si občas vypomůžou i televizí či počítačem, u vyšších vrstev je to 13 procent.⁵⁷

Tato čísla provokují k zamyšlení: hodně přes 90 procent rodičů ze všech vrstev soudí, že vzdělání je pro společenský vzestup velmi důležité, avšak nejnižší vrstvy se na takový vzestup dívají pesimisticky, a pokud jde o vzdělání jejich potomků, chovají se pasivně i tam, kde by mohly uplatnit svůj vliv. Všeobecné nářky nejnižších vrstev nad jejich sociálním statutem jsou jak vidět doprovázeny nápadně malým zájmem o všeobecné společenské otázky, pohodlnými životními stanovisky a nepatrnou účastí na výchově svých dětí. Ladí to s jejich fatalismem: „Pouhých 14 procent očekává, že se jim v příštích 10 letech povede lépe. Skepticky pohlížejí i na vyhlídky svých dětí. 73 procent rodičů z nejnižších sociálních vrstev si sice přeje, aby se jejich dětem jednou dařilo lépe než jim, avšak jen 30 procent z nich věří, že tomu tak skutečně bude.“⁵⁸

Relativně nízký podíl dětí z dělnických rodin a z nejnižších vrstev mezi matulanty a studenty v Německu je často hodnocen – mimochodem i organizací OECD – jako ukazatel toho, že německý vzdělávací systém je málo průchodný. Je však možno dojít i k jiným závěrům: od počátku 19. století až do nedávné doby před několika desetiletími měla německá vzdělávací soustava ve světě vedoucí pozici a poskytovala nejnižším a středním vrstvám – přinejmenším všem špičkově talentovaným mezi nimi – značné šance na společenský vzestup. Tento fakt, jak se zdá, příliš nezapadá do ideologického mainstreamu. Když německý nositel Nobelovy ceny za chemii pro rok 2007 Gerhard Ertl v televizní talkshow moderátorky Anne Will 14. října 2007 začal nadšeně vyprávět o výuce ve své švábské malotřídce, vzala mu moderátorka slovo: „Já ale nevidím žádnou souvislost mezi původem a vzděláním.“ A tím bylo vše odbyto.⁵⁹

Čím je průchodnost vzdělávacího systému lepší, tím dříve a tím trvaleji se vyčerpá potenciál vysoce nadaných z nejnižších vrstev. Obzvláště paradoxní – a velmi přesvědčivý – důkaz toho poskytla bývalá NDR, kde se velmi usilovalo o to, mít pokud možno vysoký podíl studentů z takzvané dělnické třídy.

Zatímco se vytvořilo množství předpokladů ke společenskému vzestupu, akademický potenciál dělnictva v NDR se scvrkával. V roce 1954 pocházelo 12 procent studentů na vědeckých vysokých školách NDR z vrstvy takzvané inteligence (alespoň jeden z rodičů s vysokoškolským nebo odborným vzděláním) a 48 procent z dělnické třídy. Podíl dělnické třídy za 40 let trvání NDR kontinuálně klesal. V roce 1989 při posledních průzkumech pocházelo 78 procent studentů z vrstvy inteligence a pouhých 7 až 10 procent z vrstvy dělnické třídy – to bylo méně než ve Spolkové republice, kde byl podíl dělnické vrstvy kolem 15 procent.⁶⁰

Avšak není vysokou školou vše, co se za vysokou školu vydává. Inteligenční testy v NDR prokázaly, že v průměru nejnižší IQ měli studenti marxismu-leninismu. V NDR existovalo nicméně jedno zařízení, které podporovalo skutečné talenty, a to byla matematická olympiáda. Tam se již v roce 1970 ukázalo, že podíl dětí z dělnických a rolnických rodin ve finále neustále klesá, protože rodiče účastníků soutěže byli na společenském vzestupu. To způsobilo, že výzkumy vzdělanosti – jejichž výsledky byly z velké části drženy v tajnosti – se nakonec nedokázaly vyhnout tomu, aby se netýkaly otázek dědičnosti inteligence.⁶¹

Není tedy vůbec jisté, že malý podíl studentů z dělnických a nejnižších vrstev na německých gymnáziích a vysokých školách je důsledkem toho, že ve srovnání s jinými státy Německo tyto vrstvy sociálně nadměrně znevýhodňuje. Tento malý podíl může být právě tak důsledkem již uskutečněných úspěšných sociálních vzestupů.

V úvahu je také třeba brát kvalitu závěrečných zkoušek. V USA navštěvuje 95 procent žáků *high school* a 70 procent ji ukončí. Jestliže ve Finsku 90 procent ročníku odmaturuje a chystá se na vysokou, je mezi nimi i mnoho budoucích zdravotních sester a vychovatelů, neboť tato povolání tam vyžadují vysokou školu, zatímco u nás jde o povolání vyžadující pouze vzdělání středoškolské. Číselné údaje tedy nejsou důkazem toho, že v Německu by 90 nebo i nad 90 procent žáků s IQ 120 a vyšším (= 10 procent obyvatel) nemohlo složit maturitu a studovat na vysoké škole.

Ať je vzdělávací systém jakkoli průchodný, všude a vždy platí tatáž logika: čím je systém průchodnější, tím rychleji a tím dříve nejnižší vrstvy intelektuálně vykrvácejí. Zbydou ti, kteří získají nízkou a střední kvalifikaci, a po těch

je na pracovním trhu stále menší poptávka. Tuto tendenci lze pozorovat ve všech průmyslových státech světa. Ten, kdo na právech absolvuje se ziskem 6,5 bodu nebo složí magisterskou zkoušku z germanistiky po 14 semestrech na provinční univerzitě, měl by se hned shánět po práci mimo svůj obor, pokud hodlá stabilizovat své příjmy.

V důsledku negativního výběru na jedné straně, který je tím neodvratnější, čím propustnější je společnost, a klesající potřeby jednoduchých, nekvalifikovaných činností na straně druhé podíl obyvatelstva, které lze přiřadit k nejnižším vrstvám, relativně i absolutně narůstá. Tuto tendenci moderní sociální stát podporuje – oprávněně! – tím, že odstraňuje všechna rizika, která po tisíciletí nadprůměrně ohrožovala délku života a schopnost reprodukce těch nejslabších či nejméně zvýhodněných, například nezdravé bydlení, nedostatečnou stravu a mnohé jiné. V této souvislosti je nicméně velkou otázkou, zda je oprávněná mnohokrát vyslovená naděje, že vyšší propustnost uvnitř společnosti podíl jejich nejnižších vrstev sníží.⁶² Zvýšená propustnost neznamena totiž jen to, že zdatní ve větší míře vystoupají vzhůru, ale také to, že nezdatní ve větší míře sestoupají dolů.

Diskuse o chudobě

Dolní vrstva v Německu se nachází (jak plyne z její definice) v průměru také na dolním konci příjmové pyramidy. Příjmová chudoba však rozhodně není jejím jediným a ani jejím podstatným znakem. Stárnoucí umělec, který žije ze základního zabezpečení, nebo student, který musí vystačit se stipendiem, nepatří pochopitelně k dolní vrstvě.

Nazýváme-li v Německu lidi žijící ze státem garantovaného příjmu chudými, jde o otázku definice. Rozhodně však nejde o chudobu ve smyslu biblickém, ve smyslu křesťanského milosrdenství, či o chudobu slumů třetího světa, s nimiž se v Německu obvykle představa chudoby spojuje. Podporou v nezaměstnanosti II a základním zajištěním ve stáří jsou nyní nejnižší vrstvy materiální nouze uchráněny. Příjemce základního zabezpečení nebo podpory v nezaměstnanosti II v Německu nyní může:

- důstojně bydlet podle standardů sociální bytové výstavby, neboť nájem a poplatky za vytápění jsou mu hrazeny;
- požadovat nemocenskou péči na úrovni odpovídající zákonnému zdravotnímu pojištění;
- adekvátně svému sociálním postavení a nenápadně se šatit;
- jíst zdravou a na vitaminy bohatou stravu a předcházet tak nadváze;
- poskytnout dětem od školky k maturitě bezplatné vzdělání ve veřejných vzdělávacích zařízeních;
- díky sociálnímu průkazu bezplatně navštěvovat – alespoň v Berlíně – všechny veřejné knihovny a muzea a využívat podstatných výhod v hromadné dopravě.

„Chudí“ jsou v Německu příjemci základního zabezpečení jen tehdy, chápe-li se chudoba jako politický pojem, který se obsahově vyčlenil ze svých původních historických souvislostí. Jeden z vedoucích ideologů německé diskuse o chudobě, kolínský politolog Christoph Butterwegge, nepřímou doznává, že „chudoba“ je pro něj pojmem politického boje a v obecném smyslu se týká cíle zmírnit sociální nerovnost. Butterweggemu se podařil husarský kousek sepsat na téma chudoby v Německu objemnou knihu o 350 stranách, která sice operuje mnoha čísly, avšak ve které není jediná konzistentní statistika. Jak sám dosvědčil, stejně jako Churchill věří jen těm statistikám, které si sám zfalšoval. Na definici chudoby založenou na empiricky podložených a měřitelných faktorech rezignuje s následujícím odůvodněním: „Ten, kdo chce situaci těchto lidí změnit, prospěje věci, pokusí-li se změnit obrazy chudoby, které jsou oficiálně vykreslovány politiky a médii. Jen tehdy, budou-li tyto obrazy změněny, bude možno zmírnit chudobu a zabránit tomu, aby vznikla nová.“⁶³ Butterwegge se tak stává typickým příslušníkem oné kasty vědců, politiků a svazových funkcionářů, která čerpá význam z toho, že chudobu v Německu extenzivně definuje a intenzivně nad ní lká. S domyšlivostí lidí morálně nadřazených zalidňují Butterwegge a jemu podobní televizní talkshow, kde likvidují všechny ty, kteří se odváží vyrukovat s daty a fakty.

Státem garantovaný minimální příjem není v Německu povážlivě nízký, nýbrž povážlivě se blíží nejnižším pracovním mzdám. To sice činí propad do nejnižší vrstvy

méně bolestivým a existenci v ní snesitelnější, na druhé straně to však podporuje její růst a upevnování a její postupnou separaci od ostatní společnosti.

Jestliže vyučená prodavačka má zhruba 1200 eur čistého měsíčně a ze základního zabezpečení v nezaměstnanosti pobírá člověk bez rodiny zhruba 700 eur, pak prodavačka pracuje – přepočítáno na čistý příjem ze základního zabezpečení, který by pobírala, kdyby nepracovala – za hodinovou mzdu 3 eura. Když ale čistý příjem prodavačky zvýšíme, vychýlí se celá příjmová pyramida z rovnováhy. Když totiž mladý, svobodný lékař, který pracuje v nemocnici, přinese domů za měsíc – po započtení pohotovostních služeb – zhruba 2100 eur, nezdá se příjem prodavačky už tolik nízký. Co by tedy mělo racionálně uvažujícího příjemce státem garantovaného příjmu motivovat k tomu, aby se na cestě k nejbližšímu pracovnímu trhu nějak namáhal? Má-li možnost příležitostně si přivydělat prací načerno a dokud se bude moci spoléhat na to, že státem garantovaný příjem nebude ani zkrácen, ani zrušen, pak teprve nebude v takové námaze vidět žádný smysl, ledaže by byl obdařen neobvyklou dávkou vnitřní motivace.

Pro člověka je však hlavním problémem nikoli materiální stránka, nýbrž nedostatek podnětů k činnosti. Ten, kdo nemá potřebu vystavovat se požadavkům na trhu práce nebo tak dosud neučinil, pozbyde postupně mnoha kompetencí, které jsou pro sociální vazby důležité. To se týká především těch, které postihne nezaměstnanost dříve než ve vyšším věku, a zejména těch, kteří do ní jakoby vrostou. Ani z celospolečenského hlediska problém rostoucí dolní vrstvy netkví v tom, že její materiální existence je financována státem – německé hospodářství bude ještě dlouho dostatečně bohaté na to, aby tyto náklady nějak uneslo –, nýbrž spočívá v tom, že tato vrstva se postupně společensky separuje a že tato separace ovlivní celou státní strukturu, její společenskou stabilitu a schopnost jejího budoucího vývoje.

Potud strukturální úvahy. Pohled na jednotlivé lidi, jichž se tyto problémy týkají, jejich duševní stavy, naděje a jejich trápení odhalí zcela jiné problémy a strukturální úvahy tento individuální pohled nemohou nahradit. Platí však i naopak, že empatie a soucit nemohou být náhražkou strukturálních úvah.

V dojmavé reportáži „Německo třetí třídy“⁶⁴ je ukazována životní situace příslušníků nejnižších vrstev a lidí, kteří bojují proti sociálnímu sestupu, z jejich vlast-

ního individuálního pohledu. Tvůrci pořadu nezaujmají – a v tom tkví jeho síla – k příčinám jevů žádné stanovisko a nenabízejí žádné řešení. Ve studii „Arabboy. Jedno mládí v Německu aneb krátký život Rašida A.“ je přesně a nemilosrdně popisován paralelní svět outsiderů, v němž se zabydly velké části tureckých a arabských migrantů, a *implicitě* se zde nabízejí náskoky k řešení⁶⁵ (více k tomu v kapitole 7).

Inge Kloepfer ve své knize „Povstání dolní vrstvy“⁶⁶ velmi názorně popisuje narůstající problém chudoby v Německu a v hrubých rysech načrtává následující tezi: podíl málo vzdělaných lidí žijících v relativní chudobě narůstá. Tento nárůst pokračuje, neboť potomstvo zdědí deficity a přejímá vzorce chování. Narůstající demografické problémy a klesající výkonnost výdělečně činných osob budou časem naše zajišťovací finanční síť přetěžovat. To povede k trvalým napětím a sociálním nepokojům a ohrozí životní podmínky v Německu. Potud bezpochyby správná část její analýzy. Avšak i když to tak neformuluje, autorka *implicitě* postuluje, že relativní chudoba je příčinou deficitů ve vzdělanosti a postojích. Snaží se ukázat, že s minimálním příjmem, jak ho zaručují zákonná opatření programu Hartz IV, není možné vést důstojný život, především pokud jde o rozumnou životosprávu a dostatečnou zdravotní péči. Takovou tezi lze předložit, avšak bylo by pak třeba přezkoumat její empirický obsah a přesně stanovit, jaká kauzalita tkví mezi výší příjmů a chybnými způsoby chování. Pečlivě autorka neanalyzuje ani téma nízké porodnosti, nýbrž dosti paušálně prohlašuje děti za riziko chudoby, aniž by zkoumala, proč více dětí mají obvykle lidé s nízkým vzděláním a bez stabilního zapojení do pracovního trhu.

Vycházejíc z definice chudoby, jak ji podal indický ekonom a nositel Nobelovy ceny Amartya Sen, podle kterého chudoba je „nedostatek elementárních realizačních šancí“ či nedostatek možností rozvoje, tvrdí, že „možnosti rozvoje tu [v Německu] zase silně závisejí na materiálních poměrech“. Toto vágní konstatování není nesprávné, avšak podsouvá názor, že kdyby se materiální poměry nejnižších vrstev zlepšily navýšením státních transferových příjmů, mohly by se zlepšit i jejich mimomateriální možnosti rozvoje. To v jednotlivých případech nelze vyloučit, ale nepochybně lze vyjít z toho, že vyšší minimální příjem při nulovém výkonu nepodpoří iniciativu, pílí a ochotu se namáhat.

Kloepferová svá pozorování včleňuje do rámcového příběhu Jaši z Berlína, který jako třetí dítě matky samoživitelky ve škole selhává a i jinak nezvládá svůj život. Zůstává přitom nejasné, kdo za co nese vinu, a otázka, jak by bylo možné Jašu a jeho matku učinit zodpovědnějšími, zůstává nezodpovězena. Zcela jinak vypadá analýza Franze Waltera. Ten vychází z toho, že lidé ochotní podávat výkon a orientovaní na pracovní trh pro velkou část sociálně vyloučených nejsou příkladem: „Bije takřka do očí také to, že na rozdíl od průmyslového dělnictva z let 1890, 1920 nebo 1960 si dolní vrstvy v roce 2008 převážnou většinou nekladou žádné dlouhodobější cíle a nevěří ani na to, že by si zvyšováním kvalifikace mohly zajistit lepší individuální budoucnost. Emancipace získávaná vzděláním, organizovaností a usilovnou kontinuální cílevědomou prací – vůdčí představa klasického dělnického hnutí a sociální demokracie – nepatří už k identitě a nadějím neprivilegovaných.“⁶⁷

Otázku, jak posílit rezistenci těchto vrstev, Kloepferová rovněž nezodpovídá. Černý Američan Roland Fryer, který se ve 27 letech stal profesorem na Harvardské univerzitě a dnes, kdy je mu 32 let, je známým badatelem v oblasti vzdělávání, pochází z mnohem žalostnějších poměrů než Jaša a zaměřuje svá bádání na otázku, jak posílit ochotu dolní vrstvy vzdělávat se a podávat výkony. Na rozdíl od Kloepferové a mnohých jiných Fryer jasně poukazuje na subjektivní deficity, protože ví, že jsou to tyto deficity, proti nimž je třeba bojovat, pokud chceme, aby naše pomoc měla dlouhodobé trvání.

Knihy Kloepferové typicky rezonuje s diskusemi v Německu, které ulpívají na povrchu, jsou založeny více na citech a soucitu než na jasných analýzách, často s oblibou poměry skandalizují, avšak vyrovnávat se s kauzalitami a možnostmi jejich řešení je jim vzdálené.

Intelligence a demografie

Již před delší dobou poskytovala data mikrocenzů informaci o tom, že ženy s vysokoškolským vzděláním mají v Německu méně dětí a z velké části jsou dokonce bezdětné. Diskutovalo se o tom, zda nemohlo dojít k mylným interpretacím statistik vzhledem k tomu, že akademicky vzdělané ženy bývají později

prvorodičkami. Sami kritikové stávajících interpretací však nepopírají, že podíl bezdětných absolventek univerzit překračuje 40 procent, poukazují nicméně na to, že u absolventek odborných vysokých škol je tento podíl nižší.⁶⁸

Zkušenost nás učí, že první porody u žen starších než 40 let jsou velmi vzácné. Zpráva z roku 2009 týkající se mikrocensu z roku 2008 dospívá vzhledem k jevu bezdětnosti k závěru, že 26 procent žen mezi 40 až 75 lety s vysokým vzděláním bylo bezdětných, u žen se středním vzděláním to bylo 16 procent a u žen s nízkým vzděláním 11 procent.⁶⁹ Také celkový počet dětí na ženu je tím nižší, čím vyšší je její vzdělání. Tři a více dětí mělo v roce 2008 39 procent žen s nízkým vzděláním, 21 procent žen se středním vzděláním a 19 procent žen s vysokým vzděláním⁷⁰ (srov. též kapitolu 8).

Čísla Spolkového statistického úřadu se vztahují na ročníky žen, jejichž plodné období je již zcela či z velké části uzavřeno, a vztahují se tedy na minulost. Ještě výmluvnější by bylo, kdyby bylo možné děti, které se v Německu rodí dnes, přiřadit sociálně-ekonomickému statusu jejich matek. To bohužel úřední statistické údaje pořizované při porodu neumožňují. Důležité ukazatele však poskytují již zmiňované výzkumy berlínských dětí na počátku školní docházky.⁷¹ Z údajů této studie lze při jejím hlubším vyhodnocení vyčíst, že chování vedoucí k plození dětí (tzv. „reprodukční chování“)⁷² je ve vysoké míře závislé na příslušnosti k sociální vrstvě. V berlínských výzkumech je sociální vrstva definována nikoli příjmy, nýbrž vzděláním a podílem na výdělečné činnosti. Přitom je, jak už bylo uvedeno, sledovaný vzorek žáků rozdělen tak, že na dolní, střední a horní vrstvu připadá vždy třetina. Provedeme-li specifické vyhodnocení, zjistíme, že podíl dětí z dolní vrstvy roste tím víc, čím větší je rodina žáka: 49,5 procenta žáků německého původu z rodin se čtyřmi a více dětmi pochází z dolní vrstvy, u rodin neněmeckého původu je to dokonce 78,5 procenta.⁷³

Ani v tomto případě nemluví nic proti tomu, abychom závislost reprodukčního chování na sociální vrstvě, jak vyplývá z berlínských výzkumů, aplikovali na celé Německo, zvláště když statistická evidence odpovídá tomu, co lze běžně pozorovat na školách. Je třeba proto počítat s tím, že podíl nejnižších vrstev na celkovém obyvatelstvu z demografických důvodů kontinuálně narůstá. Pokud jde o migranty, ukázal jsem již, že mnoho potomků mají především ty

migrantní skupiny, které se obzvlášť straní vzdělávání, tedy zejména migranti z Turecka, Blízkého východu a z Afriky (srov. tabulku 3.1, str. 56). Podobné závěry podporují i výzkumy pracovního trhu. Ženy, které do trhu práce nejsou příliš nebo vůbec integrovány, podle těchto výzkumů tendují více k plizení dětí a mají sklon počet svých dětí ještě více zmnožovat.⁷⁴

Školní vzdělání a výchova těchto dětí ze sociálních vrstev, jimž jsou vzdělanost a vzdělávání vzdálené, je podstatně obtížnější a je spjata s mnohem menšími úspěchy, než je tomu u ostatních dětí. Badatelé v oblasti vzdělávání zde vidí vliv socializačních deficitů, které vyplývají z původu. To pak slouží politikům zaměřeným na oblast vzdělávání jako argument, když vysvětlují příčiny nadměru špatných výsledků v testech PISA v německých městských státech, ačkoli výdaje na vzdělání na hlavu jsou tam vyšší než v ostatních spolkových zemích. Diagnostikované socializační deficity by se tedy objevily i tehdy, kdyby inteligence nebyla dědičná, anebo jen v nepatrné míře. Avšak inteligence je dědičná z 50 až 80 procent. Proto rozdílné reprodukční chování závislé na sociální vrstvě bohužel také znamená, že zděděný intelektuální potenciál obyvatelstva kontinuálně slábne. Tento kvalitativní efekt má rozhodující dlouhodobé účinky na budoucnost společnosti.

Zostřuje se tak následující problém: zatímco na dolním konci pyramidy úrovně vzdělanosti a kvalifikace je nepatrná poptávka po pracovních silách, na jejím horním konci je nepatrná jejich nabídka. Naléhavým se tento problém stal s nástupem průmyslové společnosti a s vytvořením moderního sociálního státu, neboť tisíce let trvající selekční mechanismy tak byly eliminovány. Ještě v 19. století byla míra reprodukce dolních vrstev podstatně nižší, protože mnoho lidí bylo příliš chudých, aby mohli založit rodinu, a mnoho dětí umíralo. Nikdo si nepřeje, aby se tyto poměry vrátily. Naopak jde o to, abychom řešili problémy, které existenci sociálního státu ohrožují. Jak přitom spolupůsobí kvantita a kvalita, na to poukazovali již raní teoretikové sociálního státu, jako byl Gunnar Myrdal (více k tomu v kapitolách 6 a 8).⁷⁵

Od doby, kdy Charles Darwin v roce 1859 publikoval dílo „O původu druhů“ a Johann Gregor Mendel⁷⁶ v roce 1866 uveřejnil článek „Versuche über Pflanzenhybriden“, je jasné, že živá příroda – a s ní i člověk – se principiálně vyvíjí díky selekčním mechanismům a dědění vlastností. K děděným vlastnostem patří

i schopnosti mozku. Jen tak je možné, že mezi savci, jejichž základní struktura mozku je principiálně velmi podobná, se vyvíjejí rozdílné inteligenční profily a úrovně, že z hlediska inteligence mezi savci obzvláště vynikají primáti a že člověk se od ostatních primátů liší především inteligencí. Každý chovatel psů nebo koní žije z toho, že mezi těmito zvířaty existují velké rozdíly v temperamentu a talentovém profilu a že tyto rozdíly jsou dědičné. To také znamená, že některá zvířata jsou zkrátka výrazně hloupější nebo naopak výrazně inteligentnější než srovnatelná zvířata téže rasy.

První, kdo se zabýval – v návaznosti na Darwinovu teorii o původu druhů – rozvojem a děděním inteligence, a stal se tak otcem raného bádání v této oblasti, byl Francis Galton.⁷⁷ Toto bádání vyvolaly obavy, že různá plodnost různých skupin obyvatelstva by mohla mít dysgenické⁷⁸ následky, a mohla by tak přírodní výběr prakticky postavit na hlavu. Tyto obavy byly založeny na jednoduché logické úvaze: je-li pravda, že inteligence je zčásti dědičná, a je-li pravda, že různé skupiny obyvatelstva s různou inteligencí jsou v různé míře plodné, pak se rozdílná plodnost musí projevit i v úrovni průměrné inteligence daného obyvatelstva.

Závislost reprodukčního chování na příslušnosti k sociální vrstvě je v Německu empiricky prokázána jako stabilní trend. Doloženo je také to, že mezi příslušností k sociální vrstvě a projevy inteligence je dosti těsná souvislost. Seriózní vědci navíc dnes nepochybují o tom, že inteligence je z 50 až 80 procent vrozená.⁷⁹ V zásadě se proto nepopírá, že při rozdílné plodnosti různých skupin obyvatelstva rozdílné inteligence může dojít k eugenickým či dysgenickým efektům.⁸⁰

Příklad nám poskytuje evangelická církev. Od dob reformace si tato církev vybírala nejinteligentnější chlapce pro životní dráhu duchovních. Evangelické farářské rodiny byly tradičně bohaté na děti a tyto děti měly v prostorných farářích, kde byly dobře živeny, velkou šanci na přežití. Naproti tomu u katolické církve rozmnožování této části inteligentní populace zabránil celibát (pokud byl skutečně respektován). Nepřekvapuje proto, že neobyčejně velká část německé vědecké elity 19. a 20. století počítá ke svým předkům německé faráře. Ještě v šedesátých letech 20. století byli němečtí profesoři velkou většinou evangelíci.

Již rané bádání v oblasti inteligence zjistilo u Židů evropské provenience IQ o 15 bodů vyšší než u příslušníků jiných evropských národů a jejich potomků v Severní Americe. Tento výsledek koreluje s výrazně nadprůměrnými vědeckými a profesními úspěchy této malé části obyvatelstva:

- Od založení Nobelovy ceny v roce 1901 bylo uděleno 204 cen za fyziku a chemii 344 vědcům; 22 procent z nich bylo židovského původu.⁸¹
- V roce 1933 byl podíl Židů v Německu 0,8 procenta. Byli však koncentrováni ve velkých městech, především v Berlíně a v Hamburku, a uplatňovali se převážně v obchodě, dopravě a službách. Výrazně nadprůměrně byli zastoupeni v bankovníctví, ve vědě, v médiích a také mezi lékaři a právníky, a proto byl jejich profesní, a tím ekonomický úspěch vysoce nadprůměrný.⁸² V roce 1905 činil podíl Židů v Berlíně 5 procent, avšak Židé tvořili čtrnáctiprocentní podíl obyvatelstva s povinností daňových odvodů a jednatřicetiprocentní podíl na daňových příjmech.⁸³ V roce 1928 tvořili 80 procent vedoucích členů berlínské burzy.⁸⁴
- V roce 1910 bylo na německých univerzitách 19 procent všech vysokoškolských učitelů židovského původu. Na právech a medicíně byl podíl židovských studentů 25 procent a na filozofii 31 procent. Od roku 1905 do roku 1931 získalo Nobelovu cenu za vědeckou činnost 32 Němců, z toho bylo 10 Židů.
- Velkou roli měli Židé v Německu také v umění a v médiích: v roce 1931 bylo 50 procent z 234 divadelních ředitelů židovského původu, v Berlíně byl jejich podíl dokonce 80 procent, a 75 procent divadelních inscenací z roku 1930 napsali Židé. Jejich podíl mezi žurnalisty byl již v roce 1881 9 procent a do roku 1930 prudce stoupal.⁸⁵ Karel Marx a Sigmund Freud, zakladatelé obou nejvlivnějších moderních spasitelských učeních, byli židovského původu.
- Podobné poměry panovaly v Rakousku-Uhersku: v roce 1910 činil podíl Židů v celé maďarské části monarchie 5 procent, v Budapešti 20 procent. Maďarsko-americká žurnalistka Kati Marton zaznamenala světovou kariéru 9 židovských emigrantů z Budapešti, kteří po první světové válce kvůli represím Horthyho režimu opustili Maďarsko a později se proslavili; byli mezi nimi fyzik Edward Teller,⁸⁶ matematik John von Neumann a fotograf Robert Capa. „Kolem roku 1910 polovinu budapeštských lékařů a právníků, čtvrtinu inženýrů a čtvrtinu umělců tvořili Židé. Více než 40 procent žurnalistů, kteří pracovali pro 39 budapeštských novin, byli Židé.“⁸⁷

Ve středověku byli Židé zcela vypuzeni z Anglie a Francie a z velké části z Německa a usídlili se většinou v Polsku, na Ukrajině a v Pobaltí. Tam si vyvinuli své typické jidiš se slovanskými prvky a především zvláštní kulturu. Specifická kultura východoevropských Židů a vysoký status, jaký v židovských obcích patřil intelektuálům a učencům, vedly k tomu, že zde nadprůměrně přibývalo obzvláště inteligentních lidí.⁸⁸ Navzdory pogromům, které je opakovaně postihovaly. Židé v německé říši a v habsburské monarchii pocházeli z velké části z těch, kteří se navrátili z východoevropských sídlištních oblastí.

Vyšší průměrná inteligence Židů je vysvětlována mimořádným selekčním tlakem, jemuž byli v křesťanském západním světě vystaveni. Běžná řemesla a zemědělství byly Židům po dlouhou dobu zapovězeny, křesťany naopak v peněžnictví a finančnictví dlouho znevýhodňoval zákaz úroků. Židé tak byli odsunuti do bank, obchodu a intelektuálních povolání. Talmudští učenci požívali obzvláštní úcty. Rabi měl vysoké reprodukční šance, neboť se mohl oženit s bohatou dcerou židovského obchodníka. Rodinná a zasnubní politika přetrvávající celá staletí, která obzvláště přála rozmnožování intelektuálního elementu, vedla postupně k vytvoření nadprůměrné inteligence.⁸⁹ Inteligenční náskok evropských Židů před druhou světovou válkou vyjadřovalo naměřené průměrné IQ 115 bodů. Ještě dnes bývají podobné hodnoty naměřeny u Židů v severní Americe⁹⁰ a také ti jsou vysoce nadprůměrně zastoupeni ve vědě, v intelektuálních povoláních a v obchodním životě.

Němečtí vědci židovského původu se před první a druhou světovou válkou významně podíleli na konstituování bádání v oblasti inteligence; patřil k nim například psycholog Wilhelm Stern (nar. 1871 v Berlíně), spoluzakladatel univerzity v Hamburku, který se před první světovou válkou 10 let pokoušel normovat hodnoty inteligenčních testů a v roce 1912 zavedl pojem inteligenčního kvocientu. V roce 1935 emigroval do USA, kde v roce 1938 zemřel.

Psycholog Wilhelm Peters (nar. 1880 ve Vídni) na základě školních vysvědčení zkoumal vztah mezi školními výkony rodičů a dětí a vliv dědičnosti na duševní výkonnost dětí a vypočítal korelaci 0,42 u sourozenců, vysvětlitelnou dědičností. Je-li třeba počítat s přírodním výběrem jako výsledkem rozdílných životních podmínek, pak – takový byl závěr z jeho prohloubených studií dědičnosti nadání – nelze vyloučit ani to, že dědičné rozdíly mezi etniky se týkají

i jejich psychiky. Peters byl 28. dubna 1933 donucen vzdát se vedení katedry v Erfurtu. Emigroval do Turecka, kde byl v roce 1937 povolán na univerzitu v Istanbulu.⁹¹ Jeho v roce 1923 neuspěvší soupeř o katedru v Erfurtu se později stal předsedou Německé společnosti pro psychologii a na 16. kongresu této společnosti v roce 1938 hřímal proti „židovským inteligenčním testům Williama Sterna“, které byly „jednoznačně zaměřeny na inteligenční typ u Židů silně převládající“.⁹²

Pro nadřazené Němce byl inteligenční test, v němž Židé dosahovali v průměru 115, avšak nadřazení Němci pouhých 100 bodů, nepřijatelný. Nebyli to však jen nacisti, kdo inteligenční testy pro jejich údajný židovský charakter odmítal. Také v Sovětském svazu bylo v roce 1931 užívání dotazníků a testů zakázáno, protože výsledky inteligenčních testů ze dvacátých let se mocipánům ideologicky nehodily. Genetikové byli v průběhu velkých čistek masivně pronásledováni, protože v Sovětském svazu se vystupovalo nejen proti inteligenčním testům, nýbrž byly také popírány Mendelovy zákony. Zákaz testů inteligence byl po roce 1945 přenesen do všech bratrských socialistických států. Tento zákaz se v NDR od počátku sedmdesátých let obcházel, výsledky však zůstaly pod zámkem.⁹³

Věnoval jsem se německo-židovskému původu výzkumu inteligence poněkud podrobněji, neboť diskuse o genetickém faktoru inteligence často narážejí na velké emoční bariéry. Poznatek, že inteligence je zčásti dědičná, je těžko slučitelný s představami o stejnosti, podle nichž příčiny nerovnosti mezi lidmi je třeba hledat v sociálních a politických poměrech.⁹⁴

Rozdílné duševní schopnosti měřené testy inteligence navzájem pozitivně korelují a u každé zkoumané osoby vedou s jistým kolísáním k opakovatelným stabilním výsledkům. Vysoká pozitivní korelace ukazuje na to, že všechny testy měří totéž – obecné duševní schopnosti. Naměřená inteligence pozitivně koreluje s výkonem v zaměstnání a s celkovým životním úspěchem testované osoby. To ovšem neznamená, že vlivy prostředí v nejširším smyslu nehrají žádnou roli. Nicméně lze prokázat, že v těch případech, kdy zkoumáme vliv naměřené inteligence a socioekonomického zázemí na úspěchy ve škole či na pozdější úspěchy akademické, je vliv naměřené inteligence daleko větší.⁹⁵

Rozhodující je však nikoli výsledek jednotlivých testů, nýbrž poznatek, že duševní schopnosti lidí se podstatně liší a že tyto rozdíly jsou zčásti dědičné. Kdyby byla inteligence dědičná v celém rozsahu a sexuální chování partnerů rozděleno náhodně, pak by podle Mendelových zákonů musela být korelace inteligence u jednovaječných dvojčat rovna 1, u ostatních sourozenců 0,5, mezi rodiči a dětmi také 0,5 a mezi vnuky a prarodiči 0,25. Empirická šetření však ukazují, že ve skutečnosti je korelace inteligence u jednovaječných dvojčat kolem 86 procent, pokud vyrůstala společně, ale jen 78 procent, pokud byla po porodu separována. U dvojvaječných dvojčat vyrůstajících ve společné domácnosti je korelace kolem 60 procent, u ostatních společně vyrůstajících sourozenců kolem 47 procent.⁹⁶ Naměřená vysoká korelace u jednovaječných dvojčat, ať vyrůstají ve společné domácnosti, nebo ne, je nejpřesvědčivějším ukazatelem dědičnosti inteligence a lze z ní dosti spolehlivě odhadovat, že podíl dědičnosti je kolem 80 procent. Podíl dědičnosti se však mění v závislosti na stáří a variuje podle druhu inteligenčního výkonu.⁹⁷ Jedna švédská studie dospívá k závěru, že podíl vlivu prostředí na inteligenci je 40 procent, a dědí se tedy 60 procent.⁹⁸ Obecně platí, že krystalická inteligence, která zčásti souvisí se schopností aplikovat získané dovednosti, koreluje u dvojčat i ostatních sourozenců víc než inteligence fluidní. Ta i u dvojčat vykazuje velké rozdíly. Současný stav bádání je takový, že ti, kteří kladou důraz na dědičnost, počítají s jejím podílem od 60 do 80 procent, zatímco ti, kteří se zaměřují na vlivy prostředí, docházejí k podílu 40 až 60 procent. Seriózní pochybnosti o těchto výsledcích výzkumu neexistují.⁹⁹

Vzhledem k souvislostem, o které tu jde, není podstatné, zda podíl dědičnosti na inteligenci je 40, 60 nebo 80 procent. Neboť ať se inteligence rodí jakkoli, bude vždy platit: je-li plodnost méně inteligentních relativně vyšší, průměrná inteligence celé populace klesá. Tato situace nastala ve Spolkové republice již v minulosti a v současnosti trvá v celém Německu. V rámci jedné generace jsou změny sotva pozorovatelné, avšak po několika generacích půjde o statisticky průkazné efekty. Pokud jde o USA, odhaduje se, že průměrné IQ rodičích matek je 98.¹⁰⁰ V bývalé NDR byl efekt obrácený: zatímco ve starých spolkových zemích byla bezdětnost matek s ukončeným odborným nebo vysokoškolským vzděláním dvakrát vyšší než u málo vzdělaných žen, byla

bezdětnost v NDR u vzdělaných žen podprůměrná. Studentky měly děti brzy a měly je téměř všechny. To mělo příznivý vliv na průměrnou inteligenci dětí, které se v NDR rodily. Účinky této závislosti se urychlují, jestliže pohyby pro volbu partnera nejsou náhodné, nýbrž jestliže inteligentní ženy si přednostně vybírají inteligentní muže a hloupější ženy hloupější muže.

Různé výzkumy obecně docházejí k závěru, že naměřená inteligence silně závisí na příslušnosti k sociální vrstvě. Z horní vrstvy a z vyšší střední vrstvy pochází v Německu nejvíce vysoce nadaných.¹⁰¹ Výzkumy v USA ukázaly, že inteligence manželských partnerů koreluje ze 40 až 45 procent, a tato korelace je tedy téměř stejně vysoká jako u sourozenců¹⁰² (pokud nejde o dvojčata). Dlouhodobá a velkoryse pojatá studie probíhající od roku 1979 založená na vzorku 12 tisíc mladých lidí, jimž bylo v roce 1979 mezi 14 a 22 roky, celkem jednoznačně dokládá, že naměřená inteligence a životní úspěch měřený ukončeným vzděláním a vyšší příjmů jsou navzájem vysoce závislé.¹⁰³ Existuje například devadesátiprocentní pravděpodobnost, že dítě z chudé rodiny patřící k dolní vrstvě, které má průměrné IQ 100, chudobě unikne, zatímco se může stát, že hloupější dítě ze středních vrstev do chudoby upadne.¹⁰⁴

Podobná souvislost platí v celosvětovém měřítku, zkoumáme-li naměřené IQ různých národů a jejich hospodářský úspěch. Tuto principiální skutečnost lze rozdílně interpretovat a vysvětlovat ji různými kauzalitami. Avšak statistická souvislost sama o sobě je nezpochybnitelná.¹⁰⁵ Je navíc opřena o novou teorii hospodářského rozvoje, která vychází z předpokladu, že mimo jiné je nutná nadprůměrná plodnost lidí ekonomicky úspěšných, aby bylo možno tento rozvoj dlouhodobě udržet.¹⁰⁶

Národní IQ je normováno tak, že průměr je 100. V západních průmyslových státech se přitom od roku 1930 do osmdesátých let projevuje nárůst průměrného IQ o 2 až 3 procenta za 10 let. K tomuto nárůstu však došlo podstatnou měrou díky lidem podprůměrné inteligence, zatímco vysoce nadaní se na něm nepodíleli.¹⁰⁷ Tento tzv. Flynnův efekt, pojmenovaný po jeho objeviteli, se přičítá motivujícím faktorům moderní průmyslové společnosti, lepšímu vzdělání a kvalitnější stravě,¹⁰⁸ které umožnily lidem dříve znevýhodněným lépe využít svůj genetický potenciál. Tento efekt však v současné době již nepůsobí. Jak ukazují výzkumy prováděné v Dánsku a Norsku, dokonce se

pozvolna obrací, což se projevuje tím, že naměřená průměrná inteligence klesá.¹⁰⁹ Pokud jde o Německo, ukazují výsledky testů PISA, které se zčásti podobají testům inteligenčním, analogickým směrem.¹¹⁰

Shrňme poznatky této kapitoly: naše společnost se zmenšuje, stárne, stává se heterogennější a měřeno ukazateli vzdělanosti i méně výkonnou. Fakt, že nadprůměrné množství dětí v Německu vyrůstá ve vrstvách stranících se vzdělávání a jejich inteligence je často podprůměrná, nás už z čistě demografických důvodů dělá v průměru hloupější. Podíl lidí, které lze vzhledem k nedostatečnému vzdělání a vzhledem k intelektuálním nedostatkům jen obtížně integrovat do pracovního života, strukturálně narůstá.

Existují věci, které člověk může relativně snadno ovlivnit, například stravovací návyky. Všechny výzkumy dosvědčují, že vyvážená snídaně výrazně zvyšuje výkonnost dětí a jejich ochotu se namáhat.¹¹¹ V rodinách z dolní vrstvy však děti často vůbec nesnídají, takže přicházejí do školy už s omezenou schopností výkonu. Na druhé straně mnoho jídla, které je nevyvážené a zejména příliš tučné a má vysoký obsah cukru, výrazně duševní výkonnost snižuje. V tomto ohledu by mohly pomoci společné obědy ve škole; šlo by o odpověď společnosti na to, že rostoucí část rodičů své děti zanedbává.

Avšak strukturální trvalé řešení problému to není. Jestliže totiž na dolním konci sociálního žebříčku už beztak se tenčící společnosti je počet dětí vysoko nad průměrem, má takový národ či taková společnost problém s budoucností; a ten se jen správnou výživou nevyřeší.¹¹²

V dalších kapitolách chci ukázat na nedostatky a chybné kroky

- v boji s chudobou;
- v organizaci pracovního trhu a tvorbě jeho politiky;
- ve vzdělávací politice;
- v přístupu k migraci a integraci;
- v demografické a rodinné politice.

Nedostatky a nesprávný vývoj v těchto sférách vedou k negativním trendům a podněcují k úvahám o tom, co lze v té které sféře politiky změnit.

Neodvratné bude pokračování nepříznivého vývoje, jenž budí znepokojení, pouze tehdy, jestliže *status quo* politiky a panujících právních a materiálních

rámcových podmínek akceptujeme jako neměnné. Otevřenou otázkou zůstává, bude-li společenská většina, jež by se měla stát většinou politickou, ochotna k tak dalekosáhlým proměnám, které navrhnou, a – pokud ano – jak má být takový proces organizován. Meze tu totiž nevedou podél hranic politických stran či podle klasického schématu levice – pravice. Spíše probíhají na jedné straně mezi těmi, kdo myslí krátkodobě, a těmi, kdo hledí dopředu, na druhé straně mezi těmi, kteří změnu pojmají spíše jako externí událost, a těmi, kteří v ní vidí nutný nástroj utváření společenské struktury.

prognózou a prognózou IAB (Institut für Arbeitsmarkt- und Berufsforschung) spočívá v tom, že uvedená prognóza počítá s přistěhovalectvím 50 tisíc lidí ročně, zatímco IAB počítá s variabilitou, za základ však bere 200 tisíc lidí. Prognóza IAB by znamenala o 6 milionů více výtělečně činného obyvatelstva v roce 2005.

- 4 Srov. analýzu v článku Aymo Bruneti – Beatrice Weder di Mauro: „Ein Markt mit spektakulärem Potenzial“, in: *FAZ* ze 2. září 2006, s. 13.
- 5 Srov. Desislava Ivanova: *Probleme bei dem Vergleich des Lebensstandards in den USA und den EU-15-Staaten, Zusammenfassung einer Untersuchung von Robert J. Gordon (2006)*, katedra prof. Illinga, LMU Mnichov.
- 6 Srov. též analýzu u René Bormann a j.: „Deutschland 2020. Aus der Krise in eine soziale Zukunft“, in: *WISO-Diskurz* 6/2009, s. 13 nn.
- 7 Srov. Spolkové ministerstvo financí (ed.): *Zweiter Bericht zur Tragfähigkeit der öffentlichen Finanzen*, Berlín, červen 2008.
- 8 Martin Werding – Herbert Hofmann: „Projektionen zur langfristigen Tragfähigkeit der öffentlichen Finanzen“, in: *Ifo Beiträge zur Wirtschaftsforschung*, sv. 30, München 2008.
- 9 Srov. tamtéž, s. 38.
- 10 Poznámka překladatele: výrazem „zatížení v důsledku stáří populace“ opisují německý termín *Altenlast*. Dále užívám sociologického termínu „šedé zatížení“. V úvahu by připadal i výraz „starobní zatížení“ (analogicky ke „starobní důchod“).
- 11 Penze, starobní, vdovské a sirotčí důchody. Údaj je odhad pro rok 2005 za předpokladu eliminace vícenásobného pobírání důchodu.

Kapitola 3. Znamení úpadku

- 1 Michael Leszczensky a j.: *Bildung und Qualifikation als Grundlage der technologischen Leistungsfähigkeit Deutschlands* (Studien zum deutschen Innovationssystem č. 8/2009), Berlín 2009, s. 89.
- 2 Tamtéž, s. 102.
- 3 www.timeshighereducation.co.uk/Rankings.
- 4 Srov. Markus Fasse – Carsten Henz: „Dem Elektroauto fehlen Ingenieure“, in: *Handelsblatt* z 18. srpna 2000.

- ⁵ Informace IAB ze 4. března 2010. Data jsou statisticky vyhodnocena z podnikového panelu IAB 2002/2006.
- ⁶ Informace Spolkového statistického úřadu ze 16. února 2010 (arbeitsmarkt@destatis.de).
- ⁷ Poznámka překladatele: pojem a termín „fluidní inteligence“ zavedl psycholog osobnosti R. B. Cattell (1905–1998) spolu s pojmem-termínem „krystalická inteligence“. Jde o dva komponenty komplexní inteligence, z nichž první (fluidní) je vrozený a zahrnuje schopnost orientace, usuzování a řešení problémů, druhý (krystalický) je získaný a zahrnuje vědomosti, slovní zásobu a nahromaděné zkušenosti usnadňující orientaci na cestách k řešení problémů.
- ⁸ Srov. Ursula Lehr: *Psychologie des Alterns*, 11. vydání, Heidelberg 2007; tam viz zejména průřezové statistiky k vývoji inteligence, s. 76. Viz dále Matthias Klingel: „Die kognitive Leistungsfähigkeit im mittleren und höheren Erwachsenenalter aus der Sicht der Gerontopsychologie“, in: *Generation 60 plus – tauglich für die Arbeitswelt 2020*, Dokumentation zur Tagung am 14./15. Februar 2006 in Bad Arolsen, s. 59 nn.
- ⁹ Informace Udo Frankeho z Hamburg Port Authority z 9. února 2010.
- ¹⁰ Srov. Bertrand Russel: *Mein Leben*, Zürich 1967.
- ¹¹ Golo Mann: „Versuch über Bertrand Russel“, doslov, tamtéž, s. 331.
- ¹² Poznámka překladatele: Thilo Sarrazin tu nesahá právě k nejlepším srovnáním, neboť srovnává to, co je, jak se říká, nesrovnatelné. Srovnávat z vývojového hlediska by však bylo možné například abstraktní expresionistickou krajinomalbu Angličana W. Turnera z počátku 19. století a tentýž žánr u německého expresionisty E. Noldeho o 100 let později.
- ¹³ Poznámka překladatele: Johann Gottfried Schadow (1764–1850) je považován za nejvýznamnějšího sochaře německého klasicismu.
- ¹⁴ Poznámka překladatele: výrazu „outsider“ zde užívám za originální německou metaforu *Schlusslicht* („koncové světlo“).
- ¹⁵ Srov. Manfred Prenzel a j. (eds.): *PISA 2006 in Deutschland. Die Kompetenzen der Jugendlichen im Ländervergleich*, Münster 2008, zde zejména tabulka 5.3 na s. 135.
- ¹⁶ Srov. <http://opa.berkeley.edu/analyseandreports/analyses.aspx>.
- ¹⁷ Poznámka překladatele: jako „vysídlenci“ (něm. *Aussiedler*) se zde v souladu s německým územ označují příslušníci německých menšin po generace usazení ve střední, východní a jižní Evropě, zčásti i v Asii, kteří se vystěhovali do Německa.

- ¹⁸ Poznámka překladatele: výrazem „hostitelská země“ (něm. *Aufnahmeland*, doslova: „přijímací země“) se rozumí země, která na své státní území přijímá imigranty a ujímá se jich. Adjektivum „hostitelský“ je analogickým opozitem adjektiva „hostující“ (dělník, profesor).
- ¹⁹ Poslední číslo vyplývá z mikrocensu 2008, srov. kapitolu 8.
- ²⁰ Srov. Berlin-Institut für Bevölkerung und Entwicklung (ed.): *Ungenutzte Potenziale. Zur Lage der Integration in Deutschland*, Berlin 2009, na různých místech.
- ²¹ Poznámka překladatele: výrazem „zdrojová země“ (něm. *Herkunftsland*) se zde rozumí země, z níž migranti pocházejí.
- ²² Poznámka překladatele: výrazem „hostující dělník“ překládám doslova německé *Gastarbeiter*, protože toto německé slovo má v českém jazykovém prostředí (silně) negativní konotaci (přestože v sociologii se tohoto výrazu užívá bez negativní konotace). „Hostující dělník“ je výrazem paralelním k „hostující profesor“ (angl. *visiting professor*).
- ²³ Srov. tamtéž a také Hans-Werner Sinn a j.: „EU-Erweiterung und Arbeitskräfteintegration. Wege zu einer schrittweisen Annäherung der Arbeitsmärkte“, in: *Ifo-Beiträge zur Wirtschaftsforschung* 2, München 2001. Hans Dietrich von Loeffelholz: „Kosten der Nichtintegration ausländischer Zuwanderer“, in: *Beihefte zur Konjunkturpolitik* 2001/52. Tentýž a j.: *Fiskalische Kosten der Zuwanderer*, RWI-Projektbericht, Essen 2004.
- ²⁴ Poznámka překladatele: souslovím „straníci se vzdělávání“ překládám německé kompozitní adjektivum *bildungfern* – doslova: „daleko od vzdělání/vzdělávání“.
- ²⁵ Lesczensky a j.: *Bildung und Qualifikation als Grundlage der technologischen Leistungsfähigkeit Deutschlands*, s. 11.
- ²⁶ Poznámka překladatele: sousloví „vysoká škola správní administrativy“ užívám za německé *Verwaltungshochschule*.
- ²⁷ Lesczensky: *Bildung und Qualifikation*, s. 115.
- ²⁸ Tamtéž, s. 77. Bilance úbytku je výsledkem výzkumu migrace absolventů jednoho ročníku: vyhodnocují se odchody studentů přerušujících nebo měnících studium a příchody studentů, kteří mění studium.
- ²⁹ Tamtéž, s. 45.
- ³⁰ Poznámka překladatele: českého výrazu „odborné vzdělávání“ je užito v širokém a nespécifickém významu; v německém originálu mu odpovídají různé výrazy (na tomto

místě *beruflicher Bildungsgang*), které v češtině nemají ustálený ekvivalent. V podstatě jde o vzdělávání přesahující „základní vzdělání“ v českém smyslu a zhruba odpovídající „učebnímu oboru“, „průmyslovce“ či vysoké škole, jejichž absolvování opravňuje k výkonu kvalifikované profese.

- ³¹ Srov. tamtéž, s. 85 nn.
- ³² Srov. Bundesinstitut für Berufsbildung: *Datenreport zum Berufsbildungsbericht 2009*, Bonn 2009, s. 216.
- ³³ Srov. tamtéž, s. 214.
- ³⁴ Srov. René Bormann a j.: „Deutschland 2020. Aus der Krise in eine soziale Zukunft“, in: *WISO-Diskurz* 6/2009, s. 19 nn.
- ³⁵ Za provedení speciálního vyhodnocení, které zde ve výběru reprodukuji, děkuji Thilo Pahlvi z Německého průmyslového a obchodního sněmu (DIHK): *Ausbildung 2009, Ergebnisse einer Online-Unternehmensbefragung*, vyšlo v březnu 2009.
- ³⁶ Srov. BASF AG (ed.): *Langzeitstudie über Rechtschreib- und elementare Rechenkenntnisse bei Ausbildungsplatzbewerbern*, Ludwigshafen 2008.
- ³⁷ Tamtéž, s. 3.
- ³⁸ Andreas Frey a j.: „Mathematische Kompetenz im Ländervergleich“, in: Manfred Prenzel a j. (eds.): *PISA 2006 in Deutschland. Die Kompetenzen der Jugendlichen im Ländervergleich*, Münster 2008, s. 130.
- ³⁹ OECD (ed.): *Education at a Glance*, Paris 2008, s. 138.
- ⁴⁰ Srov. OECD (ed.): *PISA 2006. Science Competencies for Tomorrow's World. Volume I: Analysis*, Paris 2007.
- ⁴¹ Poznámka překladatele: termín „konference ministerstva školství“ (*Kultusministerkonferenz*) je název vládního grémia sdružujícího ministry a senátory pro vzdělávání, výchovu a výzkum.
- ⁴² Srov. *Bundesfinanzbericht 2009*, s. 49.
- ⁴³ Srov. Stefan Schipolowski – Katrin Böhme: „Der Ländervergleich im Fach Deutsch“, in: Olaf Köller – Michel Knigge – Bernd Tesch (eds.): *Sprachliche Kompetenz im Ländervergleich*, Münster 2010, s. 90.
- ⁴⁴ Srov. Katrin Böhme a j.: „Migrationsbedingte Disparitäten bei sprachlichen Kompetenzen“, in: Köller a j., *Sprachliche Kompetenzen im Ländervergleich*, s. 216.
- ⁴⁵ Olaf Köller a j.: „Der Blick in die Länder“, in: Köller a j.: *Sprachliche Kompetenzen im Ländervergleich*, s. 122.

- 46 Srov. OECD: *Education*, s. 206.
- 47 Srov. OECD: *PISA 2006*, s. 60.
- 48 Srov. zprávu v *Berliner Zeitung* z 1. prosince 2005: „In Bayern ist der Unterricht ‚minimalistisch solid‘“.
- 49 Srov. Christian Pfeiffer a j.: *Die PISA-Verlierer – Opfer ihres Medienkonsums: eine Analyse auf der Basis verschiedener empirischer Untersuchungen*, Hannover 2007, s. 3 nn.
- 50 Srov. Heinz J. Ebenrett – Dieter Hansen – Klaus J. Puzicha: „Brain drain“ in deutschen Regionen. *Effekte von Arbeitslosigkeit und innerdeutscher Migration*, vyd. Spolkové ministerstvo obrany – PSZ PIII 6, č. 172002. S. Eber – S. Schambach: „Brain drain“ in deutschen Regionen. *Effekte von Arbeitslosigkeit und innerdeutscher Migration*“, in: *Untersuchungen des Psychologischen Dienstes der Bundeswehr*, roč. 42 (2007), s. 9 nn.
- 51 Srov. Gerhard Meinschmidt (ed.): *Sozialstrukturatlas Berlin 2008*, Berlin 2009.
- 52 Gerhard Meinschmidt (ed.): *Grundauswertung der Einschulungsdaten in Berlin 2007*, Berlin 2009. Reprodukovaná data jsou převzata z různých míst zprávy.
- 53 Srov. Franz Walter: *Baustelle Deutschland. Politik ohne Lagerbindung*, Frankfurt/M. 2008. Toto téma je leitmotivem celé této knihy.
- 54 Srov. Institut für Demoskopie Allensbach: *Soziale Differenzierungen, eine Repräsentativbefragung der Bevölkerung im Frühjahr 2006*, s. 4.
- 55 Srov. průzkum IfD 5256, únor/březen 2009.
- 56 Srov. Renate Köcher: „Demoskopische Annäherungen an die Mentalität der Mitte, in: *Wege zur gesellschaftlichen Mitte – Chancen, Leistung und Verantwortung*, vyd. Herbert-Quandt-Stiftung, Frankfurt/M. 2008, s. 16 nn.
- 57 Srov. průzkum IfD 5256.
- 58 Renate Köcher: „Der Statusfatalismus der Unterschicht“, in: *FAZ* 16. prosince 2009, s. 5.
- 59 Anne Will, 14. října 2007 <http://daserste.ndr.de/archiv/erste3124.html>.
- 60 Srov. Volkmar Weiss: *Die IQ-Falle*, Graz – Stuttgart 2000, s. 140. Volkmar Weiss pracoval jako vědec v NDR v oblasti výzkumu inteligence. Jeho výroky na adresu NDR pocházejí z těchto výzkumů.
- 61 Srov. tamtéž, s. 139.
- 62 Tuto naději vyslovuje např. Renate Köcher: „Statusfatalismus“.
- 63 Christoph Butterwegge: *Armut in einem reichen Land*, Frankfurt/M. 2009, s. 16 nn.

- 64 Srov. Julia Friedrichs – Eva Miller – Boris Baumhot: *Deutschland dritter Klasse. Leben in der Unterschicht*, Hamburg 2009.
- 65 Güner Yasemin Balci: *Arabboy. Eine Jugend in Deutschland oder das kurze Leben des Rashid A.*, Frankfurt/M. 2008.
- 66 Inge Kloepfer: *Aufstand der Unterschicht*, Frankfurt/M. 2008.
- 67 Walter, *Baustelle*, s. 14.
- 68 Srov. Christian Schmitt – Ulrike Winkelmann: *Wer bleibt kinderlos? Sozialstrukturelle Daten zur Kinderlosigkeit von Frauen und Männern* (DIW Discussion Paper 473), Berlin 2005, s. 9; dále Christian Schmitt – Gerd. G. Wagner: „Kinderlosigkeit von Akademikerinnen überbewertet“, in: *DIW Wochenbericht* 21/2006, s. 313–317.
- 69 Srov. Spolkový statistický úřad (ed.): *Mikrozensus 2008. Neue Daten zur Kinderlosigkeit in Deutschland*, Wiesbaden 2009, s. 27 nn.
- 70 Srov. tamtéž, s. 29 a dále Olga Pötzsch: *Geburten in Deutschland 2007*, vyd. Spolkový statistický úřad, prosinec 2007.
- 71 Srov. Meinlschmidt: *Grundausswertung der Einschulungsdaten*.
- 72 Poznámka překladatele: v německém originále se užívá výrazu „generativní chování“ (*generatives Verhalten*). Adjektivum „generativní“ se sice užívá nejvíce v lingvistice (generativní gramatika), avšak setkáme se s ním i v jiných oborech, např. v biologii. Bylo by proto možné užít tohoto termínu i v češtině. V sociologii je však zaveden termín „reprodukční chování“.
- 73 Srov. Meinlschmidt: *Soziale Schichtung und Kinderanzahl in Familien. Sonderauswertung der Einschulungsdaten 2007*, nepublikovaný manuskript, červenec 2009.
- 74 Studie *National Longitudinal Study* (NSLY), která sleduje životní dráhu více než 12 tisíc mladých lidí, kteří v roce 1979 absolvovali *high school*, v USA mj. ukázala, že mimomanželské porody výrazně souvisejí s inteligencí matek, naproti tomu jen málo s jejich socioekonomickým zázemím (srov. Richard J. Herrnstein – Charles Murray: *The Bell Curve. Intelligence and Class Structure in American Life*, New York 1994, s. 180 nn.), a že průměrný počet dětí klesá s nárůstem vzdělanosti matek. Pokud jde o Německo, lze konstatovat, že vzhledem k sociálně podmíněnému rozdílnému generativnímu chování podíl dolní vrstvy, potažmo vrstev stranících se vzdělání, kontinuálně stoupá. Je politováníhodné, že úřední statistiky k tomuto jevu neposkytují aktuální a specifičtější materiál. K tomu by bylo ovšem nutné, aby byl při každém porodu přesně zaznamenán socioekonomický status matky (respektive

- rodičů) vzhledem ke stupni vzdělání a integrace na trhu práce. Srov. Christina Schmitt: *Labour Market Integration and the Transition to Parenthood – A Comparison of Germany and the UK* (DIW Discussion paper 808), Berlin 2008; dále tentýž: *Gender specific Effects of Unemployment on Family Formation: A Cross-National Perspective* (DIW Discussion paper 841), Berlin 2008, zejména s. 348 nn.
- ⁷⁵ Srov. Gunnar Myrdal: *Population. A Problem for Democracy. The Godkin Lectures 1938*, Gloucester (Mass.) 1962, s. 203.
- ⁷⁶ Poznámka překladatele: Johann Gregor Mendel (1822–1884), moravský mnich a průkopník genetiky. Sarrazin uvádí jako rok publikování Mendelovy práce rok 1865, avšak v tomto roce teprve vznikl rukopis a Mendel výsledky svých výzkumů přednesl v místním Přírodopisném spolku. Publikována byla práce až o rok později. Mendelova práce byla „objevena“ a náležitě oceněna až o 40 let později, kdy vzniká vědecký obor genetiky.
- ⁷⁷ Srov. Francis Galton: *Hereditary Genius. An Inquiry into Its Laws and Consequences*, London 1869.
- ⁷⁸ Poznámka překladatele: dysgenickým efektem se rozumí zhoršování populačního genofondu – například díky moderní medicíně přžívají lidé se závažnými genetickými defekty a tyto defekty předávají další generaci.
- ⁷⁹ Srov. Detlef H. Rost: *Intelligenz. Fakten und Mythen*, Basel 2009, s. 230 nn. Z hlediska výzkumů v oblasti vzdělávání a vzdělanosti Elsbeth Stern a Jürgen Guthke konstatují: „Ve výzkumech inteligence existují nejméně 4 všeobecně akceptované předpoklady: 1. Vysoká dlouhodobá stabilita inteligenční výkonnosti, která již v raném dětství je kolem $r = .50$ a od pozdního dětství vzroste na více než $r = .80$, je ukazatelem toho, že inteligence je stabilním rysem osobnosti. 2. V kulturním prostředí, v němž má dítě k dispozici všechny učební příležitosti, lze nejméně 50 procent variability v inteligenční výkonnosti odvodit z genetických rozdílů. 3. Rozdíly v inteligenci mají cerebrální základ, který lze principiálně objasnit. 4. To, jak kognitivní kompetence ovlivňují osvojování a využívání vědomostí, závisí v rozhodující míře na kulturním a individuálním kontextu“ (Elsbeth Stern – Jürgen Guttkke, eds.: *Perspektiven der Intelligenzforschung*, Lengerich 2001, s. 9).
- ⁸⁰ Srov. Richard Lynn: *Dysgenics. Genetic Deterioration in Modern Populations*, Westport 1996; dále tentýž: „The Decline of Genotypic intelligence“, in: Ulric Neisser (ed.): *The Rising Curve*, Washington 1998, s. 335 nn. V jiném příspěvku téhož sborníku se

pokouší Samuel H. Preston doložit, že i při rozdílné plodnosti různých skupin obyvatelstva s různou inteligencí nastane automatická stabilizace inteligenční úrovně. Srov. tentýž: „Differential Fertility by IQ and the IQ distribution of a Population“, s. 377 nn.: John C. Loehlin ukazuje, že Prestonův model je chybný, neboť k jiným výsledkům dospějeme, budeme-li procesy modelovat podle Mendelových zákonů dědičnosti. Loehlin však nepokládá současné rozdíly ve fertilitě různých skupin obyvatelstva USA za dostatečně velké na to, aby měly praktickou relevanci. Srov. tentýž: „Whither Dysgenics? Comments on Lynn and Preston“, s. 389 nn. Vydavateli sborníku, Ulricu Neisserovi, se celá tato diskuse vůbec nelíbí. Ale i on dodává: „Within a given population and a given range of environments (e.g. those that are characteristic for White American males in 1998), genetic factors do make a major contribution to individual differences. This has now been shown beyond reasonable doubt by the methods of behavior genetics, a discipline that is primarily concerned with variability.“ Srov. tentýž: „Introduction: Rising Test Scores and What They Mean“, s. 3 nn., citát s. 15.

⁸¹ Srov. <www.maschiach.de> a www.nobelprize.org.

⁸² Srov. Esra Bennathan: „Die demographische und wirtschaftliche Struktur der Juden“, in: Mosse W. (ed.): *Entscheidungsjahr 1932: Zur Judenfrage in der Endphase der Weimarer Republik*, Tübingen 1966, s. 87 nn.

⁸³ Srov. Sarah Gordon: *Hitler, Germans and the „Jewish Question“*, Princeton 1984, s. 15

⁸⁴ Srov. tamtéž, s. 12.

⁸⁵ Srov. tamtéž, s. 14.

⁸⁶ Poznámka překladatele: Edward Teller (1908–2003), jeden z předních atomových fyziků, „otec vodíkové bomby“.

⁸⁷ Kati Marton: *Die Flucht der Genies. Neun ungarische Juden verändern die Welt*, Frankfurt/M. 2010, s. 30.

⁸⁸ Srov. Bernard D. Weinryb: *The Jews of Poland. A Social and Economic History of the Jewish Community in Poland, from 1100 to 1800*, Philadelphia 1973.

⁸⁹ Srov. Kevin B. MacDonald: *A People that Shall Dwell Alone: Judaism As a Group Evolutionary Strategy*, Westport 1994; viz též podnětnou recenzi Hanse Jürgena Eysencka, in: *Personality and Individual Differences*, 19/1995, č. 1p.

⁹⁰ Srov. Eysenck, tamtéž, a také Richard J. Herrnstein – Charles Murray: *The Bell Curve. Intelligence and Class Structure in American Life*, New York 1994, s. 175, a tam citovanou literaturu.

- 91 K životním osudům Wilhelma Peterse srov.: *Die IQ-Falle*, s. 25 nn.
- 92 Citováno podle téhož zdroje, s. 26.
- 93 Srov. tamtéž, s. 32.
- 94 Ve výzkumech inteligence v současnosti dominují vědci z USA, kde jsou diskuse komplikovány různými interpretacemi zjištěných rozdílů mezi různými etnickými skupinami. Přitom vzhledem k velké variabilitě inteligence uvnitř každé z etnických skupin jsou tyto diskuse zbytečné, neboť rozhodující jsou jen vlastnosti individua. Kdyby všichni lidé vypadali stejně, nikoho by nenapadlo spojovat existující rozdíly v inteligenci s etnickým původem. Citovaná kniha Herrnsteina – Murraye, *The Bell Curve*, shromažďuje veškeré empirické poznatky k naměřené inteligenci a dává je do vztahu s ukazateli životního úspěchu. Tato velmi úspěšná kniha vyvolala bouřlivou diskusi a sklidila bouři kritiky. Ta se však soustřeďovala na principiální a ideologické otázky, zatímco alternativní měření inteligence nebyla publikována. Srov. Russel Jacobi – Naomi Glauberma: *The Bell Curve Debate. History, Documents, Opinions*, New York 1995.
- 95 Srov. Herrnstein – Murray: *The Bell Curve*, s. 143 nn., a také Roberto Colom – Carmen Flores-Mendoza: „Intelligence Predicts Scholastic Achievement Irrespective of SES Factors: Evidence from Brazil“, in: *Intelligence* 35 (2007), s. 243 nn.
- 96 Srov. Rost: *Intelligenz. Fakten und Mythen*, Weinheim – Basel 2009, s. 232 n.
- 97 Srov. Lehr: *Psychologie des Alterns*, s. 81 nn.
- 98 Srov. G. E. McClearn a j.: „Substantial Genetic Influence on Cognitive Abilities in Twins 80 or more Years“, in: *Science* 276, s. 1560 nn.
- 99 Srov. Detlef H. Rost: *Intelligenz*, s. 230 nn.
- 100 Srov. Herrnstein – Murray: *The Bell Curve*, s. 350.
- 101 Srov. Rost: *Intelligenz*, s. 186 nn. a tam citovanou literaturu.
- 102 Srov. Herrnstein – Murray: *The Bell Curve*, s. 110 nn. a tam uvedenou literaturu.
- 103 Srov. tamtéž, s. 36 a s. 118 nn.
- 104 Srov. tamtéž, s. 127.
- 105 Srov. obsáhle statistickou evidenci u Lynna – Vanhanena: *Intelligence and the Wealth of Nations*. Srov. též E. Weede – S. Kämpf: „The Impact of Intelligence and Institutional Improvements on Economic Growth“, in: *Kyklos* 55 (2002), s. 36 nn.
- 106 Srov. Gregory Clark: *A Farewell to Alms. A Brief Economic History of the World*, Princeton – Oxford 2007, s. 11.

- ¹⁰⁷ Srov. Roberto Colom – Josep Lluís-Font – Antonio Andres-Puyeo: *The Generational Intelligence Gains Are Caused by Decreasing Variance in the Lower Half of the Distribution. Supporting Evidence for Nutrition Hypothesis*, in: *Intelligence* (2005), s. 84 nn.
- ¹⁰⁸ Srov. James R. Flynn: „Massive IQ-Gains in 14 Nations: What IQ Tests Really Measure“, in: *Psychological Bulletin* 101 (1987), s. 171 nn. Tentýž: „What Environmental Factors Affect Intelligence? The Relevance of IQ Gains Over Time“, in: D. K. Detterman (ed.): *Current Topics in Human Intelligence*, sv. 5, Norwood 1995.
- ¹⁰⁹ Thomas W. Teasdale – David R. Owen: „A Long-term Rise and Recent Decline in Intelligence Test Performance: The Flynn-Effect in Reverse“, in: *Personality and Individual Differences* 39/2005, s. 837 nn. a také Jon M. Sundet – Dag G. Baraug – Tove M. Torjussen: „The End of the Flynn Effect? A Study of Secular Trends in Mean Intelligence Scores of Norwegian Concripts During Half a Century“, in: *Intelligence* 32/2004, s. 349 nn. Obě studie je třeba brát o to víc vážně, že se vztahují na rozsáhlá měření inteligence branců: u dánských a norských branců studie ukazují, že Flynnův efekt přestal fungovat už koncem sedmdesátých let. Po období stagnace má měřená inteligence branců v obou zemích od konce devadesátých let klesavou tendenci.
- ¹¹⁰ Srov. Siegfried Lehrl: „Pisa – ein weltweiter Intelligenz-Test“, in: *Geistig fit* 1 (2005), s. 3 nn; Heiner Rindermann: „Was messen internationale Schulleistungsstudien?“, in: *Psychologische Rundschau* 57 (2006), s. 69 nn.
- ¹¹¹ U. Genz: „Steigerung der mentalen Leistungsfähigkeit durch richtiges Frühstück“, in: *Geistig fit* 6, (2007), s. 3 nn.
- ¹¹² Také sociobiologie, která je silně orientována na roli kulturního vývoje, považuje v principu proces přirozeného výběru za základ lidského vývoje: šíří se genotyp těch, kteří nejlépe přežívají a mají nejvyšší fertilitu. Protože šance na přežití v moderní společnosti jsou stejné, šíří se nejvíce geny těch, kteří jsou nejvíce plodní. Srov. Edward O. Wilson: *On Human Nature*, Cambridge (Mass.) 2004, s. 32 nn.

Kapitola 4. Chudoba a nerovnost

- ¹ Poznámka překladatele: biblické překlady do různých jazyků i různé dobové překlady v rámci jednoho jazyka vykazují v úhrnu obrovskou variantnost. Nezřídka se